

נורמן ראובן

השניים ששרדו

דוקוסטורי בע"מ

תמונת השער: ראובן וטוביה נורמן בשנת 1947 מיד אחרי חזרה מרוסיה

ניהול הפקה: דוקוסטורי בע"מ
עיצוב ועימוד: ניבה עיצובים

הספר ראה אור בסיוע:

יד ושם
רשות הזיכרון לשואה ולגבורה
הקנן לתמיכה בספרי זיכרונות של ניצולי שואה

קבוצת עזריאלי

The Azrieli Foundation

התכנים, הנתונים והעריכה הם על אחריות המחבר/ת

הוצאת דוקוסטורי בע"מ
ת.ד. 916, רעננה
טל: 09-7419471
www.docostory.com
שנת תשס"ט 2009

תוכן העניינים

5	פרק א': ואלה תולדות
14	פרק ב': נער הייתי
21	פרק ג': וכי תבואו מלחמה בארצכם
24	פרק ד': לך לך מארצך וממולדתך ומבית אבך
27	פרק ה': נע ונד תהיה בארץ
33	פרק ו': בתחבולה תעשה לך מלחמה
37	פרק ז': ודרך ביתה יצעד
44	פרק ח': עלה מזה אתה והעם אל הארץ
51	פרק ט': לא טוב היות האדם לבדו
55	פרק י': והבית אשר בנית
59	פרק י"א: בכל דור ודור משפחה ומשפחה מדינה ומדינה
69	אחרית דבר: לא יוכל איש לדבר
	נספח באנגלית: זכרונותיה של הדודה מיניה

בית הכנסת של המתנגדים שנבנה בויליקה אחרי מלחמת העולם הראשונה
על ידי מאיר אלפרוביץ, הסבא של ראובן וטוביה נורמן (מצד אימם)

פרק א': ואלה תולדות

ברחל בתך הקטנה

שמי ראובן נורמן, נולדתי בעיירה וילייקה בפלך ווילנה בירת ליטא באביב 1924. באותה תקופה הייתה וילייקה נתונה לשלטון פולני שהסתיים רק עם פרוץ מלחמת העולם השנייה בספטמבר 1939. את תאריך הולדתי המדויק אינני יודע. את הדרכון הרוסי שלי ומסמכים אחרים הקשורים בזהותי קרעתי משום שלעיתים מוטב היה לפליט שכמותי להסתיר את זהותי. שמה של אימי היה רשקה, אך שמה העברי רחל. היא נולדה בראשית המאה שעברה בעיירה קורניץ הרחוקה רק כשבעה קילומטרים מן העיירה בה נולדתי אני. מקרב בני משפחתה זכור לי רק שמו של אביה מאיר אהרון אלפרוביץ. את היתר לא הכרתי היטב משום שמרביתם הלכו לעולמם עוד בטרם נולדתי אני. גם את בני משפחתו של מאיר אהרון אלפרוביץ לא הכרתי.

אמי הייתה בת אמצעית להוריה ולה ארבעה אחים והם: מיישקה, הרצל, ירמיהו ושליימקיה. מלבדם, הייתה לה עוד אחות אחת, פייגה-מיכליה. כולם גדלו באווירה מסורתית שכן סבא מאיר היה אדם דתי מאוד. זקן קצר עיטר תמיד את לחיו ופאות השתלשלו משתי רכותיו. בנוסף, הקפיד לחבוש כובע ולהתפלל שלוש פעמים ביום. כולם בעיירה הכירו אותו ורחשו לו כבוד רב, גם בשל אדיקותו הדתית ואופיו הנוח וגם משום שהיה בנאי במקצועו ובשל כך בנה בתים רבים בעיירה וגם את מוסדות התרבות היהודיים. אפילו את בית הכנסת של המתנגדים בוילייקה בנה סבי למרות שהוא עצמו נמנה על החסידים.

את כל המבנים שבנה, בנה מעץ, חומר גלם שהיה נפוץ מאוד בכל האזור. החוק לחינוך חובה שנחקק ב- 1908 חייב את הרשויות המקומיות לבנות בתי ספר רבים ולמן אותה שנה מלאו ידיו של סבי בעבודה ופרנסתו זו הכניסה לו ממון רב. גם את הבית בו גר הוא עצמו, בנה בשתי ידיו. בבית שנחשב אז למודרני מאוד היו ארבעה חדרים ומטבח גדול. במטבח היה תנור גדול שהורכב מלבנים לפי

הדגם הרוסי ואותו הסיק סבי בעצים שעובדו במיוחד לצורך משימה זו. על אף שהבית נחשב למודרני, לא היו בו חשמל ומים וגם לא חדר שירותים. את המים הביאו אז בדליים מן הבאר ותאורה הייתה רק כשהבעירו את העששית. חדר השירותים ובתוכו הבור אליו הטילו בני המשפחה את צרכיהם נמצא בחוץ והגויים הגיעו מדי פעם לפנותו כשהם לוקחים עמם את הזבל לדשן בו את שדותיהם.

מבין אחיה של אימא, הרצל הוסיף להתגורר בעיירת הולדתו-קורניץ ונשא לאישה את לייקה, הוא היה פחות דתי מסבי אבל שמר בכל זאת על המסורת. ליקה אשתו, ניהלה חנות מכולת בשוק בקורניץ והרצל עסק גם בסחר של צמחי מרפא ובעורות של עגלות שמכר לסוחרים לצורך עיבודם וצביעתם. האח השני, ירמיהו, היה קרוב לסבא הרבה יותר ונהג לעבוד ביחד איתו. ב-1942 התאבד בגטו יחד עם אשתו חיה שרה וילדיו. שלומק'ה גם הוא נספה במלחמה לאחר שגויס לצבא הפולני ונפל בשבי הגרמני ב-1939 ומיישקה אבד ביחד עם הסבא. רק האחיות פייגה-מיכל'ה נותרה רווקה עד שלבסוף השיאו אותה לבחור צעיר בשם אייזיק מן העיירה בישיבה. אייזיק, שקרן ושתיין היה ושידוך גרוע לפייגה-מיכל'ה.

זכור לי שלאחר נישואיו לפייגה-מיכל'ה התגייסו חמש עשרה מבני המשפחה לקנות לו משאית על מנת שיוכל למצוא לעצמו פרנסה. הוא עבד כנהג והוביל במשאית הזו שהייתה היחידה באזור סחורות ובעלי חיים מהשוק בקורניץ לוילנה ומווילנה חזר עם סחורה תעשייתית לקורניץ ולוילייקה. כשהמשאית הגיעה חזרה לוילייקה, היו כל הילדים רצים אחריה לראות את הפלא של כרכרה ללא סוסים. לאחר הכיבוש הרוסי, הוחרמה המשאית של אייזיק על ידי הא.נ.ק.ו.ד והוא המשיך לנהוג בה עבורם עד אשר נמלט לרוסיה ומשם לארץ ישראל כשהוא מותיר מאחור את פייגה-מיכל'ה, ואת המשפחה שהיטיבה עמו כל כך.

מבין האחים הייתה אמי ילדה מוצלחת מאוד. בצעירותה למדה בבית הספר וידעה לדבר יידיש, רוסית ופולנית. היא ניהלה אורח חיים חילוני למדי ולבסוף נישאה לזושקה, אבי עוד לפני שמלאו לה עשרים. לאחר שנישאו הולידה אמי אותי, את שני אחיי נחמיה וטוביה ואת אחותי הקטנה נחמה איטקה. היא הייתה לנו לאם טובה ועקרת בית מוצלחת מאוד.

אבי זושקה נולד ככל הנראה ב-1894 בן לנחום נורמן ולריבה-

דבורה לבית פרצ'יק (פרסקי) שאת שניהם לצערי לא זכיתי לראות. ממשפחתה של סבתי ידועים לי רק הפרטים הנוגעים לאביה של סבתי, זלמן פרסקי שנולד בשנות החמישים של המאה התשע עשרה והיה יהודי שומר מסורת שעסק בחייטות והתפרנס מכך היטב. סבי וסבתי התגוררו בעיירה סמרוגון ולאחר מכן עברו להתגורר בויליקה שם הקימו את ביתם והולידו שבעה בנות ובנים. שרה- מירל ביתם הבכורה, נישאה בצעירותה לזליג נורמן ונספתה עם שלושת ילדיה, משה, זלמן וראובן בזמן הכיבוש הגרמני. זליג, בעלה נפטר ממחלה קשה בטרם עת. שתי הבנות של שרה-מירל וזליג הנכד שרדו את התקופה הזאת וחיו עוד שנים רבות אחר כך. צילה, עלתה בשנות השלושים לארץ-ישראל בכדי ללמוד באוניברסיטה העברית וגיטל נמלטה לרוסיה יחד עם בעלה משה ועם זליג, בנם. ברל דוד האח השני עבד בעסקי הבשר נחל הצלחה ונישא לרחל- לאה. לשניים נולדו שני בנים- אברהם- איצ'ה שנפל כחייל פולני בקרבות הבלימה נגד הגרמנים וזלמן שנספה ביחד עם הוריו. הבן השלישי היה זושקה אבי שנספה גם הוא לאחר שמילט אותי ואת אחיי מן התופת. הבן הרביעי היה מיישקה שנספה גם כן עם אשתו הינדה ועם ביתם ריבה. אחרי נולדה אסתר שנספתה עם בעלה לייבה- ראובן שולמן ועם בנם משה. ישראל, בנם השני הצליח להימלט לרוסיה. ובת הזקונים הייתה גיטל שנישאה למשה אלפרוביץ', אחיה של אמי ושניהם נספו גם כן יחד עם נחום בנם. מרבית הנספים הלכו לעולמם באקציה השלישית, בפורים 1942. הייתה זו משפחה יהודית גדולה שרק מעטים שרדו ממנה בסופו של אותו עשור בלהות.

הרבה לפני הכיבוש הגרמני, התנהלו חייו של אבי בדומה לחייהם של אלפי ילדים יהודים אחרים שחיו באותו אזור. כשהיה ילד צעיר נהג ללכת מדי בוקר אל החדר ללמוד את האל"ף ביי"ת העברי. כיוון שבזמן ילדותו (ולמעשה עד סוף מלחמת העולם הראשונה) ויליקה הייתה נתונה תחת שלטון הצאר הרוסי למד אבי כבר בגיל צעיר לדבר רוסית. ערב מלחמת העולם הראשונה ב- 1914 כבר היה חייל בצבא הצאר ניקולאי ונמנה על שומרי ארמון החורף שלו בסנט פטרסבורג. עם פרוץ המלחמה נשלח, יחד עם רבים אחרים, לחזית כנגד הגרמנים ושם נפל בשבי. אבי ישב בשבי כארבע שנים מבלי לקבל חבילות וללא אפשרות לביקור או ליצירת קשר טלפוני עם מי מקרוביו. בשנים אלו למד גרמנית והושפע עמוקות מן התרבות

והחריצות האופיינית כל כך לגרמנים. מן הגרמנים למד אבי על עסקי הבשר ובעיקר בתחום הנקניקים. בין היתר הוא למד מהם כיצד יש לשמר ולעבד את הבשר ואף התפרנס מכך יפה לאחר שחרורו מהשבי. הערכתו של אבי לגרמנים תעלה לו בחייו כמה עשורים מאוחר יותר כשתגרום לו להקל בחומרת האיום הנאצי על יהודי אירופה.

בזמן מלחמת העולם הראשונה, נפוצה משפחתו של אבי לכל עבר. כמה מבני דודיו ברחו שגרו בסמורוגון, נמלטו משם לשטח רוסיה והתיישבו בעיר רסטוב. הקשר עימם חודש רק לאחר הכיבוש הרוסי של האזור ב-1939. אחרים כמו אבי חזרו אחרי המלחמה לוילייקה ופלח אחר של המשפחה חזר לסמורוגון. הייתה זו תופעה רגילה ומוכרת שאזרחים נמלטו מאזורי לחימה מבלי שתהיה להם וודאות כי יוכלו לחזור לבתיהם שהשאירו מאחור.

ראובן בצעירותו על מגלשי שלג עם חבריו

כשהתיישב אבי בוילייקה, הכיר את רחל אמי ונישא לה. כזוג צעיר הם בנו בית עץ על מגרש גדול בו היה מקום גם לגדל מני ירקות. בנוסף, היה ברשותם משק קטן ובו פרות שמחלבן היינו מפיקים חלב על מוצריו השונים ותנור שבו אפתה אמי לחמים טובים. ב-1922 הולידו אבי ואמי את אחי נחמיה, כשנתיים לאחר מכן הולידו אותי, ולאחר מכן את אחי טוביה, את נחום שנפטר מהרעלת אפנדציט כשהיה בן שש ואת אחותי נחמה-איטקה שנשפתה יחד איתם בזמן הכיבוש הגרמני.

אימו של ראובן, רישקה, בצעירותה

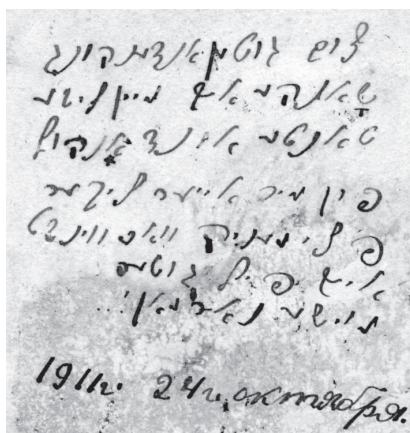
אלפרוביץ משה, אח לרישקה, אימו של ראובן

אלפרוביץ ירמיהו ואשתו חיה-שרה לאחר נישואיהם

סבא נחום נורמן וסבתא ריבה דבורה. עומדים מימין לשמאל: בסל, מושקה וגיטל נורמן. (הערה: התמונה נלקחה מאמריקה מהדודה מיניה)

תרגום כיתוב גב הגלויה מיידיש לעברית
"למזכרת טובה אני מעניק לך דודה
היקרה ודודי את תמונתי. זושה נורמן
24.10.1911

אבא של ראובן, זושקה נורמן,
בצעירותו

שרה מירל בצעירותה. הבת הבכורה של
נחום וריבה דבורה

מימין יושבים: שרה מירל הדודה, לידה הבן הקטן משה, לידו בעלה זליג
ולאחריו בנם זלמן. עומדים: ראובן, שהיה חייל בסדיר בצבא הפולני, לידו
צילה אחותו שהגיעה בשנת 1936 ללמוד באוניברסיטה בירושלים, לידה
גיטל שנמלטה ביחד עם בעלה משה ותינוקם בן שנה וחצי זליג והם שרדו
את המלחמה והגיעו בסוף לארץ.

ברל דוד נורמן - הבן של נחום הסבא, האח של אבי זושע נורמן ואשתו רחל לאה. נספו בויליזקה בפורים 1942. התמונה נלקחה מהדודה מיניע מאמריקה

אסתר שולמן, אחות של אבא של ראובן, עם שני בניה. משה הקטן וישראל הגדול. ישראל ניצל עם בריחה לרוסיה באותה רכבת של ראובן ואחיו

מיישקה נורמן ואשתו הינדה ובתם ריבה. התמונה נלקחה מהדודה מיניע
ונשלחה ב-4.10.1932

הבת ריבה

פרק ב': נער הייתי

העיירה וילייקה בה נולדתי שוכנת לגדותיו של נהר הוילייה שנשפך לנהר גדול יותר בשם ניימן. מרביתם של יושבי המקום הם בני העם הביילורוסי. בנוסף, התגורר שם מיעוט יהודי גדול. מאז 1919 ועד לכיבוש הגרמני ב- 1939 שלטו במקום הפולנים שבנו בעיירה מבנה ממשל וקסרקטין צבאי. אזור העיירה כולו מיוער ומדי קיץ, עת הפשירו השלגים היו משיטים עליו סוחרים בולי עץ למכירה. בתי העיירה ברובם היו בנויים עץ ובכלל זה מבני הציבור. הכנסייה הקתולית ומשרדי הממשל הפולני היו המבנים היחידים בעיירה שנבנו באבן ואליהם התווסף ב-1935 גם בית התרבות העברי. רחובות העיר היו ישרים ומטופחים ומתוחמים במדרכות עשויות אבנים קטנות. בכל בית היה גם משק עזר ובו גידלו פרות וחיות משק אחרות. מדי קיץ הוציאו רועים מקצועיים את הפרות למרעה השכם בבוקר ובערב היום ידעו הפרות בעצמן לאיזה מן הבתים לחזור.

מרבית תושבי העיר היו יהודים שנחלקו לשלוש קבוצות, חסידים, מתנגדים וחסידים לובביטץ'. לכל אחת מן הקבוצות היה בית כנסת משלה, אך בצר להם נאלצו לרחוץ בבית מרחץ אחד. מי מהתושבים שרצה לרחוץ היה צריך לשלם בעבור דלי ובו מי באר שהורתחו, ובעבור כל דלי נוסף נדרש תשלום נוסף.

מוסד חשוב נוסף של יהודי העיר היה בית התרבות שהיה מעין בית ספר יהודי. אני ושני אחיי למדנו גם כן בבית הספר הזה על טוהרת העברית. בבואנו הביתה מדי יום מלאנו אחר הוראות מורינו ולימדנו גם את אבי ואימי לדבר עברית. הורים יהודיים שהסתייגו מן הציונות או שרצו להיטמע בחברה שלחו את ילדיהם לבית ספר פולני, שם כמובן ויתרו על לימודי העברית.

הבית שלנו היה אופייני מאוד לעיירה וכמובן שגם הוא היה עשוי עץ. הבניין היה בנוי כחלל גדול ובו מחיצות עץ ניידות שהיו מוזזות מדי ערב כדי ליצור חדרים יש מאין לכל בני המשפחה. ברצפת הבית היו לנו שני בורות, הראשון היה מעין מרתף ובו שמרנו תפוחי אדמה

שהביאו לנו האיכרים הביילו-רוסים תמורת זבל פרות שלקחו מאיתנו. בבור הנוסף שמנו קרח שנאסף בחורף מן נהר ונשמר בבור עד תום הקיץ. מעל לבור הקירור היה מעין חדר עם גג פתוח, בכל שנה בחג הסוכות משכנו באמצעות חבל את הגג שעליו היינו מניחים את הסכך ועשינו לנו סוכה לתפארת.

החשמל הגיע לוילייקה רק ב-1926. עד אז השתמשנו בעששיות נפט לתאורה ובשני תנורים, האחד היה באולם המרכזי ושימש להסקה והשני, במטבח, שימש לבישול האוכל. את התנור החימום הסקנו בעצים שקנינו מן האיכרים. בשבתות היה עלינו לחכות לאחד הגויים שיבואו ויבעיר את ההסקה. עד שהגוי לא הגיע לא העזנו להדליק את התנור אפילו אם הטמפרטורה בחוץ הייתה נמוכה בהרבה מנקודת הקיפאון. זהו כוחה של מסורת.

יפקח הנער את עיניו

כילד נטיתי לחלות ותמיד הייתי רזה מאוד. בשלב כלשהוא אבחנו אצלי הרופאים תולעי קיבה. שירותי הבריאות אז לא היו כה מתקדמים, וקיבלתי מגוון רחב של חיסונים ותרופות שונות. לאחר תקופה ארוכה בה נטיתי למות הצליחו החיסונים לייצב את מצבי עד שלבסוף החלמתי לגמרי. גם ממחלתי הצלחתי להפיק רווח נאה וזאת משום שתמיד הבריות הקרובות אליי ריחמו אליי ופינקו אותי באוכל טוב במיוחד.

לבית הספר הלכנו שישה ימים בשבוע למעט יום שבת, ואת בית המרחץ פקדנו בצהרי יום שישי עם תום הלימודים. בערב שבת ובשבת נהגנו ללכת לבית הכנסת. כילדים קטנים נהגנו להשתעשע ולשחק בזמן התפילות אך לאחר שהגענו לגיל מצוות הצטרפנו למניין המתפללים. לאחר התפילה בערב שבת תמיד היו אורחים מסובים על שולחנו, נהנים מן המטעמים שהכינה אימי.

גם בחגים ובעיקר בחג הפסח שקדה אימי על הכנת מטעמים. את המצות נהגו לאפות בקורניץ השכנה וכך קרה שמדי שנה בהתקרב החג נסעו תושבי וילייקה ואבי ביניהם לקורניץ ומביאים עמם מלאי של מצות שיספיק לשבוע החג. ערב החג מלאו ידיה של אמי בעבודה, עד שלעיתים השכירה עובדת גויה שסייעה לה בעבודות הניקיון.

בימי החול הרגילים נאלצנו להסתפק לרוב באוכל המסורתי שכלל תפוחי אדמה ודג מלוח. היה זה אוכל פשוט וזול ותאם את צרכיה של משפחה יהודית ממוצעת. דבר אחד שמעולם לא חסר על שולחנו היה בשר. אבי הרי עבד בעסקי הבשר ותמיד הביא עמו הביתה כמה חתיכות מהם התקינה לנו ארוחות ערב דשנות.

תנועת בית"ר. בוילייקה בשנות ה-30 של המאה ה-20. שורה ראשונה מימין לשמאל: 1. יהודה טייץ, 2. ראובן נורמן, 3. טוביה נורמן. שורה שנייה קיצוני משמאל, האח הגדול נחמיה

במהלך השגרה היום-יומית, חיי התרבות שלנו כילדים לא היו מסעירים כמו היום, אך בוודאי לא היו דלים. עוד לפני המלחמה הספקתי לחזות בפלא החדש שהגיע לוילייקה- הראינוע, סרטים ללא קול. אך מלבד הסרטים נהגנו להעלות בית התרבות מחזות מן התנ"ך דוגמת יוסף וכותנת הפסים ולקרוא ספרים היסטוריים כתובים בעברית. אני הכי אהבתי את סיפורי הגבורה של החשמונאים. את החופשות והזמן הפנוי בילינו בשיט, שחייה ודיג בנהר הוילייה באופן פרטי ובמסגרת תנועות הנוער. כל נער יהודי יכל אז לבחור אם להצטרף למועדון של בית"ר, השומר הצעיר או השומר הלאומי. בין התנועות לא הייתה איבה גלויה, אך בהחלט ניתן לומר שהייתה ביניהן תחרות וחילוקי דעות. אני ושני אחיי הצטרפנו לתנועת בית"ר שחרטה על דגלה את שחרור ארץ ישראל משלטון השעבוד הבריטי. רבים מבני הנוער רצו אז לעלות לארץ ישראל ורבים עשו

זאת. הצרה היא שלחניכי בית"ר לא ניתנו הסרטיפיקטים- אישורי העלייה המיוחדים- ולכן רבים מחברי התנועה עשו את העלייה בדרך בלתי לגאלית. ראובן בן דודי ואחיה של צילה ניסה גם הוא את מזלו, אך נעצר בקונסטנטינופול וחזר לויליקה שם מצא את מותו לאחר הכיבוש הנאצי. הכל היה אז עניין של מזל.

כשלא עסקתי בפעילות הבית"רית, הייתי לוקח את אופניי ורוכב עליהם לסבי מצד אמי בעיירה קורניץ. שם היו ילדים רבים בני גילי ובהם בן דודי מיכאל גבלמן. שנים רבות אחר כך כשהייתי במחנה המסורבים בקפריסין נודע לי שהוא שרד את המלחמה וחזר לגרמניה. עם הגעתנו ארצה ב-1947, איתרנו את כתובתו. הסתבר שהוא היגר לארה"ב מגרמניה, התחתן ונולדו לו שני ילדים. במשך כל השנים התכתבנו עמו והם ביקרו אותנו פעמים רבות. לבסוף בשנות התשעים, לאחר פירוקה של ברית המועצות, הצלחתי לחדש עמו את הקשר והיינו לחברים טובים מאוד עד למותו ב- 2006 והוא בן 85. בזכות הקשר החזק הזה נסענו יחד עם אשתו לורה וילדיו דיוויד וויקי לביקור שורשים בויליקה ובקורניץ, שם זיהינו אפילו את בית סבא והתרגשנו מאוד.

בן דוד מיכאל

החברות בבית"ר לא הייתה בהכרח תוצר של האנטישמיות. עד לאמצע שנות השלושים כלל לא חשנו באנטישמיות למעט גידופים ששמענו פה ושם. היו בין הנערים היהודיים אפילו כאלה שהתגייסו לצבא הפולני ובהם אברהם - איציה -בנו של ברל דוד נורמן, ששירת בצבא הסדיר של פולניה ולבסוף נהרג מיד עם פרוץ המלחמה ב-1939,

וראובן נורמן, אחיה של צילה ובן דודתי - שרה מירל, ששירת בחיל הפרשים בצבא הפולני במשך שנתיים. במהלך השנתיים בהן שירת בחיל הפרשים, נהג ראובן לחזור בחופשות לעיירה כשהוא לבוש

מדים ונושא עימו חרב. הופעתו הצבאית הותירה עלינו הצעירים, רושם רב. עד עלייתה של האנטישמיות, הייתה הילדות שלנו בויליקה מאושרת וטובה. תמיד הייתה אווירה טובה בבית ומלבד מריבות עם שני אחיי הגיינג'ים לא ידענו כעס ומדון. כולנו היינו ציונים מאוד. מסיבה, זו אל אף הילדות המאושרת בנכר, תמיד עמד לנגדינו החלום לבנות ולהבנות בארץ ישראל.

הדברים החלו להשתנות לאחר מותו של המושל הפולני פילסוצקי ב- 1935. את מקומו תפס מושל קיצוני יותר בעמדותיו ושמו רידז-סמיגלי. תחת שרביטו של זה התגברה האנטישמיות מאוד ובאה לידי ביטוי בכל תחומי החיים. באותו הזמן נחקקו חוקים המגבילים את השחיטה היהודית הכשרה ונעשתה תעמולה חריפה מאוד כנגד סחר עם יהודים. לפעמים קיבלה האנטישמיות פנים ממש אלימים. זכורני אירוע אחד בו דקר פורע פולני את אחד מאחיי. למזלנו, החזיר לו אחי מנה אחת אפיים והעניין הסתיים בלא כלום ומותר אחריו רק פעמון אזהרה על העומד להתרחש בשנים הקרובות.

טיול שורשים לוילוקה וקורניץ דרך וילנה. מימין לשמאל: דוד-הבן של מיכאל הבן דוד, ראובן, מיכאל - הבן דוד מאמריקה, ישראל שולמן-בן דוד מריסטוב, טוביה-האח של ראובן, יהושע-חבר ילדות מוילוקה שגר בוילנה

טיול שורשים לוילויקה וקורניץ דרך וילנה. מימין לשמאל: שרה, לורה-אשתו של מיכאל, ויקי-הבת של מיכאל, מיכאל-הבן דוד מאמריקה, יוכבד-אשתו של טוביה, טוביה-האח של ראובן. למטה: דוד-הבן של מיכאל

על המרפסת בדירה של יהודה טייץ מול אמפייר סטייט בילדינג בניו יורק
1994

**בן דודי מיכאל (גבלמן) גייבל ובתו ויקי ושני ילדיה: יוליה - ילידת 1985
(הגדולה) ואליזבט - ילידת 1988 (הקטנה)**

פרק ג': וכי תבואו מלחמה בארצכם

בראשון לספטמבר 1939 פלשו הגרמנים לפולין, קדמו לכך שמועות רבות על העומד להתרחש אך איש לא שיער לעצמו את גודל האסון. הבטחותיהם של הצרפתים והבריטים לסייע לפולין נמוגו והרוסים היו קשורים עם הגרמנים בברית ריבנטרופ-מולוטוב המפורסמת. באותו הזמן גרנו כולנו בויליקה הסמוכה לגבול הרוסי. הנוכחות הרוסית עוררה בנו תקווה משום שתחת השלטון פולני, גאתה האנטישמיות ולצעירים יהודים במדינה לא נותרו אפשרויות פרנסה ותעסוקה רבות. השלטון הקומוניסטי בברית המועצות, אליו התוודענו באותן שנים, הצטייר בראשינו כשלטון המתייחס בשוויון ליהודים ולאילו שאינם יהודים.

בתקופה שקדמה לפלישה אני ואחי הגדול נחמיה חיפשנו תעסוקה ומקצוע לעתיד. נחמיה סיים זה מכבר את חוק לימודיו בבית הספר ובעצת המשפחה נשלח להיות שוליה של חרש מתכת פולני. עבודת השוליה אז נעשתה בתנאי עבדות של ממש, ללא משכורת וכמובן שללא תנאים סוציאליים כפי שנהוג היום. כעבור שלושה שבועות נחמיה ללא יכול היה לשאת עוד את העבודה ונמלט חזרה לבית המשפחה משם נשלח לעבוד אצל דודינו אייזק שולמן שנתבקש להעסיקו כנהג משאית. גם אצל אייזק עבד נחמיה כשוליה לכל דבר ועשה בעיקר עבודות שחורות. במשך כל אותה תקופה דיבר אחי על אפשרות הגירה לרוסיה, אך עשה זאת בשקט, שכן אם היו מלשינים עליו לשלטונות, קרוב לוודאי שהיה נאסר.

ובאשר אליי, בקיץ 1939, ערב הפלישה הגרמנית מלאו לי חמש עשרה שנים וסיימתי גם אני את חוק לימודי בבית הספר. הוריי החלו לדון גם על עתידי שלי, הרעיון היה שאסע לוויילנה ללמוד טכנאות שיניים. בוויילנה היו אז הרבה בתי ספר מקצועיים ואני עצמי הייתי נלהב ללמוד את המקצוע ובטוח בעצמי שאעשה חיל במקצוע זה. המלחמה שפרצה בספטמבר שבשה את התוכניות הללו ומעולם לא שבתי לעסוק במקצוע זה.

הקיץ ההוא זכור לי כקיץ מתוח מאוד. את הזמן העברתי בסיוע

להורי בעבודות הבית השונות ובסיוע לאבי בעסקי הנקניק שלו. בשעות הפנאי ביליתי הרבה במועדון של תנועת בית"ר, שם מצאתי חברים רבים בני גילי שמצאו מפלט מן האווירה המתוחה ומהאנטישמיות הגואה במשחקי טניס שולחן אין סופיים ובדיג בנהר. אחרים כמו אחי דיברו על חציית הגבול הפולני-רוסי. רבים מהם נתפסו והוחזקו בבתי הכלא הפולניים בתנאים קשים.

בתום הקיץ, מייד לאחר הפלישה הגרמנית לפולין, השתלטו הרוסים על השטחים הפולניים שהובטחו להם בהסכם ריבנטרופ-מולוטוב ובהם העיירה ויליקה. במשך שנתיים חיינו תחת שלטון רוסי סובייטי ולנו הצעירים זה היה טוב. אני למדתי בבית ספר תיכון רוסי יחד עם שני אחיי, נחמיה וטוביה. שלושנו למדנו את השפה הרוסית והלכנו שבי אחר האידאולוגיה הקומוניסטית, המחנכים הסובייטים שטפו את מוחם של הצעירים בבתי הספר והדבר יצר ויכוח גדול מאוד בינינו הצעירים והורינו. אבי לא האמין באידאולוגיה הזו, הוא סבל מאוד תחת השלטון הסובייטי גם משום שלא האמין בדרך הזו וגם משום שכמו בעלי עסקים רבים אחרים פרנסתו ניזוקה מאוד תחת עול החוקים הקומוניסטיים שלא היטיבו לא היטיבו עם הסוחרים ועם בעלי היוזמה כאבי.

לא רק פרנסתם של בעלי העסקים נפגעה. תחת השלטון הסובייטי נאסרה פעילות פוליטית שאינה של המפלגה וכל המוסדות של בית"ר נסגרו. רבים מהפעילים ואנשים עשירים נשלחו לעבודות כפייה בסיביר משם שוב לא חזרו. בדיעבד נודע לי שרבים מהם ניצלו מן התופת הגרמנית בזכות אותו הגירוש לסיביר. אני ואחיי, כמו צעירים רבים אחרים לא ראינו כיצד מוליכים אותנו שולל עם הרעיונות הקומוניסטיים, הרעיון של שוויון, עבודה לכולם ועולם ללא אנטישמיות משך אותנו מאוד והביאו אותנו להשתתף במפגנים שונים של הקומוניסטיים כמו מפגן הנוער העובד במינסק ב-1940. הליכתנו אחר האידאולוגיה הקומוניסטית הביאה להתרופפות הקשר שלנו עם הציונות ועם ארץ ישראל וגרוע מכך, להתרופפות הקשר שלנו עם אבא. אבא היה יהודי מאמין ואנחנו, חדורי אידאולוגיה קומוניסטית התרסנו בפניו שאין אלוהים. עד היום אני מצטער על כל שנהגתי באבי בצורה כזו.

במשך שנתיים, תחת הכיבוש הרוסי, המשכנו ללמוד בתיכון הרוסי ולא ייחסנו חשיבות מרובה לשמועות שהחלו מגיעות עם פליטים

מאירופה בדבר אסון גדול הפוקד היהודים שם. לתומנו חשבנו שגם הפעם מדובר בגל של אנטישמיות כפי שהכרנו בעבר. הרוסים חששו מאוד מהפליטים שנמלטו מאזור הקרבות עם הגרמנים ובכדי לבחון את נאמנותם, הפיצו שמועה שמי שרוצה לחזור לביתו יכול לעשות זאת. אותם מסכנים שנענו לקריאה, נשלחו למחנות מעצר בסיביר מחשש שהם בעצם מרגלים המשתפים פעולה עם האויב הגרמני.

המשמעת בבית הספר הרוסי הייתה חזקה מאוד, אך מלבד זאת השינויים באורח חיינו תחת השלטון הסובייטי היו איטיים והדרגתיים. הסובייטים החלו להביא פקידים שישרתו את הבירוקרטיה ההולכת וגדלה ופתחו משרדים חדשים לפיקוח על האוכלוסייה. אמי החלה באותה תקופה לבשל ארוחות בתשלום לכל אלה שהגיעו לעיירה בכדי לשרת את מנגנוני השלטון ובזכותה הצלחנו להתפרנס אז בדוחק למרות הפגיעה בעסקיו של אבי.

ב- 21 ליוני 1941 השתנתה שוב המציאות כשהגרמנים הפרו את הסכם ריבנטרופ-מולוטוב והחלו מניעים את גייסותיהם לעבר השטחים שנתפסו על ידי הרוסים במזרח. בין שתי המדינות פרצה מלחמה. בדיעבד אני יכול להבין שהיה ניתן לצפות את המהלך הזה של הגרמנים שכן הכל היה מתוכנן מראש. במסגרת הסכם ריבנטרופ-מולוטוב נחתמו הסכמי סחר רבים בין שתי המדינות והגרמנים ניצלו את ההסכמים הללו להעברת מרגלים רבים לתוך תוככי רוסיה ולהכנת התשתית הדרושה למתקפה של קיץ 1941. יומיים לאחר הפלישה הגרמנית כבר הגיעו אלינו שמועות שצריך לברוח. שכן שלנו שעבד בבנק הסובייטי ידע מקרוב על העומד להתרחש והפציר בנו להימלט, רמז נוסף שבישר רעות היה העובדה שהרוסים החלו לסגור את משרדיהם בעיירה ולהתכונן לנסיגה.

פרק ד': לך מלאך וממולדתך ומבית אביך

במשך כמה ימים אספו הוריי מכל הבא ליד והחלו לארוז מזוודות. בתוך המזוודות הם דחסו ביסקוויטים, גבישי סוכר, בגדים חמים. בתוך מזוודתו של נחמיה אחי, הם הניחו מעיל עור יפה שעזר לנו מאוד אחר כך. בנוסף, הם דיברו על ליבינו בכדי להכין אותנו למסע הבריחה שלנו מויליקה. אבא לא רצה לברוח. הוא שנא את הקומוניסטים ואת מה שהם מייצגים. בנוסף לכך הוא בילה ארבע שנים בכלא הגרמני ולמד להעריך את הגרמנים. הוא לא תיאר לעצמו שהמציאות הפעם הייתה שונה. ערב הבריחה שלנו אמר אבא: "לא נברח מהאש לשיטפון", בעיניו היה הקומוניזם שיטפון מאיים לא פחות מהאש של הגרמנים. למרות זאת, אבא ידע שאיננו רואים משהו פסול בשלטון הקומוניסטי ולכן סייע לנו לברוח. אני זוכר ממש את הרגע שאבא פקד: "אתם תברחו, אנחנו נשארים!", חיבקנו, אני ואחיי את ההורים ואז כל אחד לקח מזוודה ורץ.

אף כשרצנו לתחנת הרכבת יחד עם עוד משפחות רבות, עוד היית בטוח שהפרידה היא זמנית ושבקרב נשוב, לא תיארנו לעצמנו שהגרמנים היו כבר קרובים כל כך ושאת אבא ואמא לא נראה עוד. אילו היינו יודעים זאת, היינו נשארים איתם עד הסוף. צעדנו שלושה אחים לתחנת הרכבת, מרחק של כשלושה קילומטרים מהבית והגענו אל הרכבת ממש ברגע האחרון. הרכבת הראשונה באותו הבוקר כבר עזבה את הרציף בדרכה מזרחה. והרכבת שעליה עתידים היינו לעלות אנחנו, הייתה מורכבת מקרונות משא פתוחים וסגורים וכבר עמדה לעזוב. בתחנה הייתה מהומה שלמה ורבים עלו לקרונות מבלי שהיו ברשותם כרטיסים. אנחנו הצלחנו לעלות לרכבת בכוחות אחרונים. קודם כל, זרקנו פנימה את המזוודות ולאחר מכן ממש נתלינו על הקרון שהחל נוסע.

ברכבת פגשנו עוד פליטים יהודים ובהם קרובי משפחה וחברים. בין הקרובים שפגשתי היו גם בן דודי, ישראל שולמן ואת בת דודתי, גיטל יחד עם בעלה משה ובנם הפעוט בן השנה וחצי, זליג היה שמו. כל אחד מאיתנו היה מכונס בתוך עצמו ובנסיבות שהביאו אותנו

למקום הזה. כעבור שעה קלה הגיעה הרכבת לגבול עם רוסיה, לא לפני שהמסילה הופצצה על ידי שני מטוסי מסרשמידט גרמניים. בזמן ההפצצה נמלטו כמעט כל נוסעי הרכבת לשדות מסביב ועם גמר ההפצצה חזרו לרכבת בעוד שאחרים נשארו במקום ולא העזו לעלות שוב על הרכבת.

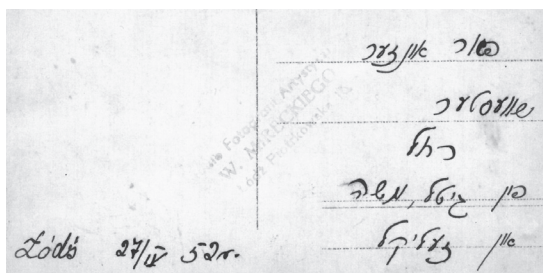
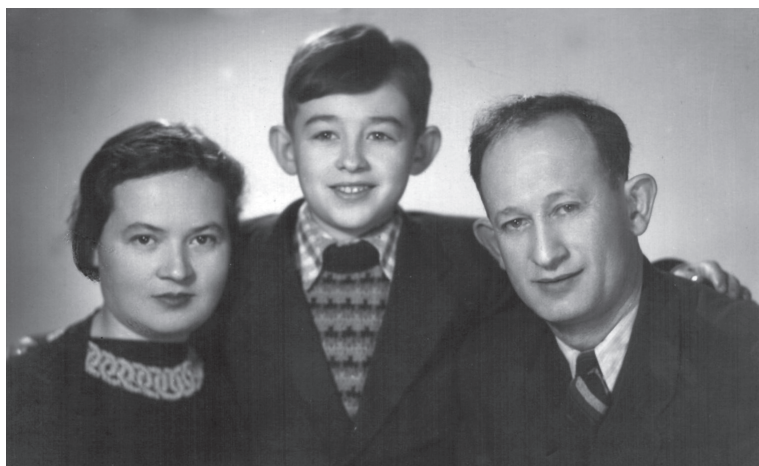
לא הייתה כל בעיה לחצות את הגבול משום שלא הייתה ביקורת גבולות. המסע הזה התנהל תוך כדי המלחמה והמהומה הייתה רבה מאוד. בכל פעם שהרכבת עצרה ירדו ממנה אנשים ואחרים באו במקומם, איש לא ידע לאן ילך, פליטים היינו. בכל עצירה היינו מוצאים את המקום בו היו מים רתוחים מבעוד מועד כנהוג בתחנות הרכבת ברוסיה. היינו מוזגים את המים לכוסות ומוסיפים להם את אחד מגבישי הסוכר שארזו לנו ההורים ושותים. הביסקוויטים והסוכר הספיקו לנו לשבוע של נסיעה מזרחה ברכבת לתוך תוככי רוסיה.

לאחר שבוע נסיעה מזרחה הגענו לאזור המרוחק כמאה וחמישים קילומטרים מהעיר גורקי שבסיביר. הרכבת נעצרה פתאום ומישהו אמר: "עכשיו אתם יורדים". הנוסעים מוינו על ידי השלטונות ופוזרו למקומות שונים. הצעירים נשלחו לקולחוזים השונים לעבוד בחקלאות, ואילו המשפחות שוכנו בבתי ספר עד שנמצא להם פתרון דיור טוב יותר.

בשלב זה, נפרדנו מגיטל, בעלה ובנם הקטן זליג בן השנה וחצי. על תלאותיהם למדנו רק שנים אחר כך כשעבדנו במחנות העבודה בסמוך לסמרקאנד. אז נודע לנו כי משה בעלה של גיטל שהיה מספר בדיחות מעולה, התבדח בחברתם של כמה חברים על שפמו של סטאלין עת שהה בעיירה וטולגה יחד עם משפחתו. עבור משה, לא היה זמן ומקום גרועים יותר להתבדח על חשבונו של מנהיגה הרוזן של ברית המועצות, שכן אחד המשתתפים במפגש סיפר את דבר הבדיחה לאנשי השלטון באזור. זמן קצר לאחר מכן הוגלה משה לבית סוהר, הרחק ממשפחתו, שם שהה למעלה משמונה שנים. בתום תקופת המאסר גורש משה לעיר לודז', מנותק ורחוק מבני משפחתו, אותם פגש רק ב- 1953 לאחר מכתבים רבים לאנשי השלטון. ארבע שנים אחר-כך, ב- 1957, עלתה המשפחה המאוחדת לישראל. זמן קצר לאחר שעלו שינה זליג, הבן הפעוט שבינתיים היה לבחור את שמו, לזוהר. בידי של זוהר עלה לבנות משפחה לתפארת ואני ובני משפחתי נפגשים איתו ועם בני משפחתו מעת לעת.

למרות הפרידה מגיטל ומבעלה, התעקשנו אני ושני אחיי, להישאר יחד ויהי מה. לבסוף, נשלחנו גם אנחנו לאחד הקולחוזים. הקולחוזים היו מעין משקים שיתופיים שכל התוצרת החקלאית המופקת בהם מגיעה להנהלת הקולחוז המחלקת את האוכל כך שחלק יהיה לטובת הזנת העובדים במקום והחלק הארי יישלח לממשלה ולחזית. היה אז צורך אדיר בידיים עובדות כיוון שרוב הצעירים גויסו לצבא ומשום שהיה צריך לגדל מזון ולשלוח אותו לחזית.

מייד כשהגענו לקולחוז שיכנו אותנו הרוסים בצריפים ובבתים, יחד עם משפחות אחרות ולמחרת כבר נשלחנו לעבוד בשדה. הימים היו ימי קציר ואנו נצרכנו לקצור את החיטה באמצעות הידיים והחרמש ללא מכונות. המנהלים במקום למדו אותנו את עבודת השדה, ולמרות הקושי התרגלנו לעבודה די מהר. התנחמנו בכך שלמרות העבודה הקשה יצאנו מסכנת המלחמה והתופת באירופה, שני המסטרשמידטים שהפציצו את מסילת הרכבת בדרך לרוסיה גרמו לנו להבין את גודל הסכנה שממנה נמלטנו.

גיטל בת זודתי
ובעלה משה (גיטל)
נפטרה ב-1988
ומשה ב-1990

פרק ה': נע ונד תהיה בארץ

הצרה הייתה שיחד עם ההבנה על גודל המלחמה באירופה הבנו גם שנותקנו מההורים וספק אם נראה אותם שוב. לאבא היה בן דוד מסמורוגון, בוריס נורמן, שברח לרוסיה בזמן מלחמת העולם הראשונה והתיישב בעיר רסטוב. במשך שנתיים בהן שרר שקט יחסי בויליקה למן הכיבוש הרוסי ב- 1939 ועד לפרוץ המלחמה בין הגרמנים לרוסים, התכתבו אבא ובוריס. אני זכרתי את הכתובת בה התגורר, ושאליה שולח אבא את מכתביו, וזמן קצר לאחר שהגענו לקולחוז שלחנו לו מכתב. כעבור שבוע לערך קיבלנו תשובה ובה בישר לנו שאנחנו יכולים להגיע לרסטוב ולהיות עמו.

כשביקשנו מאחראי הקולחוז את אישורו לנסוע לרסטוב ולהתאחד עם בן הדוד של אבא, הוא הסתכל עלינו כלא מאמין, "השתגעו? זה אלפיים קילומטרים מכאן, איך תגיעו לשם?!". אבל אנחנו היינו צעירים, לא חשבנו יותר מדי וידענו שבקולחוז אין לנו אף אחד ולכן נתקשה מאוד לשרוד את התקופה הנוראה הזאת.

לאחר תקופה ארוכה תחת שלטון רוסי ולימודים בתיכון רוסי כבר הכרנו מעט את הגיאוגרפיה של רוסיה ויכולנו לתכנן את המסע שלנו לרסטוב. בליבנו ידענו שאחראי הקולחוז צדק, רסטוב נמצאת כחמש מאות קילומטרים מסטלינגרד שבדרום רוסיה, ואילו אנחנו היינו בצפון רוסיה, לא רחוק מסיביר. אך במידע הזה לא היה בכדי לדכא את רוחנו. הצלחנו להשיג מפה והחלטנו שטוב נעשה עם נסע ברכבת לגורקי ששוכנת על גדות הוולגה, ומשם ניקח אונייה עד לסטלינגרד, ומשם שוב ברכבת לרסטוב. לאחר שבועיים ימים בקולחוז, קיבלנו את האישור לצאת ואישור נוסף לקחת לחם קמח וגרגרי תירס כמידת צורכנו. היה בידינו עוד קצת כסף שבו קנינו את כרטיס הנסיעה לגורקי שם נדהמנו לגלות תנועה של פליטים מכל העולם ובהם קבוצת חברים שיצאו גם הם מהקולחוז ופניהם לסרטוב להתאחד עם משפחתם.

לבסוף עלינו על אונייה של פליטים טטארים שהפליגה דרומה על נהר הוולגה, לכיוון קוביבישב וקאזן. אנחנו נאלצנו כל הזמן

להסתתר בבטן האונייה כדי לא להתבלט יותר על המידה, היה קשה באותם ימים לדעת מיהו אויב ומיהו ידיד. אוכל לקחנו מכל מי שהיה מוכן לתת, ולאחר שבועיים של פחד, רעב וצפיפות נוראה הגענו לסטלינגרד. על החוף הסתובבו אלפי פליטים ממקומות שונים ורובם היו חסרי כל. מייד נגשנו לסניף הדואר בכדי לשלוח מכתב לרסטוב ובו אישור שאנחנו יכולים להגיע. רק כעבור שבועיים של המתנה מורטת עצבים הגיעה מכתב תשובה שאכזב אותנו עד מאוד.

הבן שלו - ז'ניה

בוריס נורמן - בן דוד של אבא

אשתו אַנָּה והבנות בְּתִי ורִיטָה

ממכתב התשובה שכתב לנו בוריס נורמן עלה שגם הוא ומשפחתו היו לפליטים משום שבהתקרב המלחמה לתוככי רוסיה, נאלצו הם בעצמם להימלט מרסטוב. בוריס פירט במכתב כיצד הוא נאלץ להעביר את בית החרושת שבהנהלתו יחד עם העובדים שנותרו לו ובני משפחתו לטשקנט שבאוזבקיסטאן. בכדי להמתיק את הגלולה המרה, הוסיף שאחותו נמלטה לקווקז ושם אולי תוכל לקבל אותנו במקום בו עברה לגור. היינו צריכים להחליט אם ברצוננו להצטרף לאחותו של בוריס בקווקז, להמשיך דרומה על הוולגה או להיענות לאחת מההצעות הרבות להצטרף לעבודה באחד מהקולחוזים הרבים באזור.

לבסוף בחרנו באפשרות השלישית ומצאנו עצמנו נוסעים על גגלה רתומה לשוורים שעושה את דרכה לאחד הקולחוזים כעשרים קילומטרים מהעיירה צ'ורנייאר. הנסיעה ארכה יום שלם ובסופה הגענו לקולחוז. היינו שלושה צעירים והורשינו להתגורר כולנו יחד בצריף אחד ובו תנור רוסי המוסק בעצים. המשימה שנתנה לנו על ידי מנהלי הקולחוז הייתה לקצור ולאסוף את המספוא מעבר לגדה הרחוקה של הוולגה, בכדי שעם בוא החורף כשהוולגה תקפא יהיה אפשר להעביר את ערימות המספוא הללו לגדה הקרובה היכן שנמצא הקולחוז, ולהכין ממנה מספוא עבור בעלי החיים במשק.

בתקופה הזו, מכיוון שעבדנו מעבר לגדת הנהר, נותקנו משאר העולם. למעשה, לא היה לנו מושג על הנעשה מעבר לקולחוז. את מזוננו שהיה מורכב בעיקר מלחם ואבטיחים קיבלנו אחת לשבוע וכדי להשביע את רעבוננו נאלצנו לדוג. הדיג היה מאוד קל משום שעם בוא הקיץ נסוגו המים בנהר ונוצרו בעמק אגמים עונתיים קטנים ורדודים, בהם נלכדו דגים רבים ללא מקום להימלט אליו. את האגמים הללו איתרנו בעזרת בחינת מעופם של הציפורים בשמיים. כשראינו התקהלות של ציפורים החגות במעגל מיד ידענו שהן איתרו את אחד האגמים הללו והן ממתינות לשלל. או אז, לא נותר לנו אלא לגשת עם הדליים אל האגם המתייבש ולאסוף את הדגים לקראת הארוחה הבאה.

בהתקרב יום הכיפורים, ביקשנו מהאחראי בקולחוז, הבריגדיר, חופשה קצרה בכדי שנוכל להיות יחד עם יהודים נוספים במגורי דיירי הקולחוז מעבר לוולגה. הבריגדיר כצפוי, לא שחרר אותנו משום שהדת והתכנסויות דתיות לא היו חוקיות תחת השלטון

הקומוניסטי. נאלצנו, לפיכך, להפר את הוראת הבריגדיר ולצאת ממאהל המגורים שלנו ולחצות את הוולגה בהיחבא על מנת להגיע למגורי דיירי הקולחוז שמעבר לנהר. לקראת ערב הגענו אל גדות הוולגה וניסינו לטכס עצה כיצד לחצות את הנהר. למרות שהימים היו ימי סתיו, היו מי הנהר גבוהים מאוד וניקקנו לפחות לשלושה אנשים בוגרים וחזקים בכדי לצלוח את הנהר בסירה. לפיכך נעמדנו שלושתנו, אני ואחיי, וצעקנו במלוא כוחנו לעבר הגדה השנייה, אולי משהו ישמע ויבוא לסייע לנו. את הלילה העברנו לבסוף על גדת הנהר כשאנחנו ניזונים מאבטיחים שהבאנו עמנו. לבסוף, בעודנו שוכבים על החוף שמענו קול טרטור מנוע של סירה ההולך ומתקרב לעברינו. התברר שכמה נערים מן הגדה השנייה שמעו את קריאותינו מלפנות ערב ושטו לקראתנו. לצערי, גם לאחר שצלחנו את הנהר והגענו אל מחוז חפצינו, אסרו עלינו השלטונות להתכנס ביום הכיפורים יחד עם היהודים האחרים בכפר. כל התכנסות דתית הייתה אסורה בתכלית ואיש מבין השומרים במקום לא יכול היה לוותר לנו בעניין זה.

עם התקרב החורף והשלגים הראשונים, קיבלו שלטונות הקולחוז הוראה לארגן חמישה זוגות שוורים ועשרה אנשים ולשלוח אותם לסייע בהקמת הביצורים מסביב לעיר סטלינגרד. על אף שמטוסים גרמניים עוד לא נראו בשמיים הייתה תחושה כבדה שהגייסות שלהם עומדים להגיע בכל רגע. כשהגענו למקום ההתכנסות כעבור חמישה ימים, הורו לנו השלטונות במקום לרתום את השוורים לעגלות עם מחפר ולהתחיל לחפור תעלות נגד טנקים בעומק של שישה מטרים וברוחב של עשרה מטרים. העבודה נעשתה בתנאים קשים מנשוא ללא מקום ראוי לשינה, ללא תנאי סניטציה נאותים וללא מזון שיספיק לנו או לשוורים. אנו נאלצנו להסתפק בלחם ואבטיח ואילו השוורים בהיותם רעבים סירבו לעבוד. כעבור זמן קצר במקום החלטנו יחד עם המלווה שלנו מהקולחוז שעלינו להימלט מהמקום וכך עשינו. לקחנו את השוורים שלנו והתחלנו ברכיבה חזרה לקולחוז מונחים על ידי השוורים. מאחר ואוכל לא היה לנו נאלצנו להסתפק בכרובים שאספנו בשדות שחצינו בדרך. אל הקולחוז הגענו כעבור מספר ימים מורעבים ומצומקים כל מזוננו מעתה ועד סוף החורף היה דייסת חיטה בלי מלח ובתוספת של 700 גרם לחם חום ליום. את לחם סיימנו ברעבוננו כבר בבוקר.

ראובן אחרי המלחמה ב-1946

המצב בהמשך נעשה גרוע עוד יותר. היה זה בעיצומו של החורף כשנפלתי למשכב חולה וקודח מחוס. כבר חשבתי את עצמי למת, אבל לבסוף בדרך נס יצאתי מזה והחלמתי. אך בזאת לא נסתיימו תלאותינו, משום שזמן קצר אחר כך קיבל אחי נחמיה צו גיוס לצבא האדום, שקרא לו להתייצב במשרדי הגיוס באפריל 1942. נחמיה לא קיבל טוב את הבשורה המרה והחליט שכל הצרות נתרגשו עלינו משום שחטאנו לפני

הורינו ולא קיימנו מצוות כיבוד הורים. הוא החל חוזר ליהדות ולהניח תפילין כל בוקר ודרש גם ממני ומטוביה שנעשה כך. לצערי כל תפילותיו לא הועילו משום שלבסוף נשלח נחמיה לחזית ומשם לא שב עוד.

ראובן ונחמיה-האח הגדול, בחורף 1942 ולפני גיוסו לצבא בתקופה הקשה ביותר

טוביה אחרי המלחמה ב-1946

במרץ אותה שנה, כשהשלג בשדות החל להפשר, חלינו במחלת הצינגה. בוקר אחד התעוררנו וכל אברינו כאבו עד מאוד. לא יכולנו ללכת, והחניכיים שלנו היו זבות דם. היו אלה השכנים המקומיים שאבחנו אותנו כלוקים במחלת הצינגה. מחלה זו מקורה באכילת מזון לא מגוון וחסר בוויטמינים ומלחים. השכנים הוסיפו ואמרו שגם בזמן מלחמת רוסיה- יפאן בתחילת המאה לקו חיילים רבים בתסמינים אלו. על מנת להתרפא מן המחלה היה עלינו להשיג מזון עתיר בוויטמינים וכך עשינו. מכרנו לשכנים את המעיל היפה שארזו לנו הורי ערב הבריחה מפולין ותמורתו קיבלנו שום בצל ודברי חלב. כשהשלג הפשיר ועשבים ירוקים החלו מבצבצים באדמה עשינו כעצתם של השכנים וליקטנו אותם למאכל, דבר נוסף שעזר לנו לחזק את הגוף. עם בוא האביב, עבדנו כולנו בסמוך לקומביינים בשדות החיטה ובסמוך לערימות התבואה שאיש לא הספיק לדוש אותן בקיץ שעבר ושנשמרו לחורף. מדי יום, בזמן העבודה, מלאנו, אני ואחיי, את כיסינו בגרגרי חיטה שהייתה לנו למזון יחידי כמעט.

לקראת האביב, החלו הגרמנים להפציץ את סטלינגרד בדרכם אל שדות הנפט של הקווקז. התקדמות הגרמנים הביאה להחלטה של השלטונות הרוסיים להרחיק מאזור החזית את הפליטים היהודים שהגיעו משטחי הכיבוש הגרמניים מכיוון שהם כולם נחשדו כמרגלים. בסוף השנה החלו שלטונות הא.נ.ק.ו.ד. לפעול להעברת הפליטים היהודיים לסמרקאנד, טשקנט וערים נוספות באסיה התיכונה, מקומות בהם הם לא יכלו להסב נזק. בתוך זרם הפליטים הגדול זה עמדו להיכלל גם חמש עשרה משפחות של פליטים יהודיים מפולין הכבושה שגרו איתנו בקולחוז, שנתנה להם ההוראה להיערך לקראת פינויך למזרח.

פרק ו': בתחבולה תעשה לך מלחמה

בחודש אפריל, גויס נחמיה לצבא למרות ואף על פי שהתפלל וביקש מחילה על כל חטאיו. מספר חודשים אחר כך קיבלנו ממנו מכתב אחד ומאז לא שמענו ממנו עוד. עתה, נותרנו אני וטוביה ללא נפש קרובה בעולם. בשלב כלשהוא נקראתי גם אני להתגייס והיה לי ברור שעלי להימנע מכך שמא טוביה יישאר לגמרי לבדו. על מנת להימנע מן הגיוס היה עלינו להמציא תחבולה ולצורך כך ניצלנו את העובדה שטוביה ואנוכי דמינו מאוד זה לזה, למעט העובדה שראייתו של טוביה הייתה חלשה מאוד והוא הרכיב משקפיים מילדות. עובדה נוספת ששיחקה לטובתנו הייתה הפרש הגילאים בינינו. אני הייתי גדול מאחי בשנה אחת, כלומר, אני הייתי בר גיוס, אבל טוביה עודנו נחשב צעיר. החלטנו פשוט להחליף זהויות. אם טוביה יתייצב במקומי לגיוס עם משקפיו הוא ישוחרר, ואילו אני אם אאמץ את זהותו של טוביה אהיה צעיר מכדי להתגייס. את המסמכים והתעודות שלנו קרענו לפיסות קטנות והחלטנו שמעתה הוא ייקרא בשמי, רובין ואני אקרא בשמו, טובין. שלטונות הקולחוז התבלבלו וגם בצבא לא הסכימו לגייס את "רובין" לקוי הראייה.

בסוף הקיץ הוחל בפינוי של חמש עשרה המשפחות היהודיות לאסיה התיכונה ואנו החלטנו להצטרף אליהן. מכיוון שאנו לא היינו אמורים לעזוב את הקולחוז שוב נזדקקנו לתחבולות על מנת להצטרף אליהן ולהתחיל במסע דרומה. תחילה העמדנו פני סבלים המסייעים למשפחות להעמיס את מטלטליהן על אחת מעשר העגלות שעמדו לרשותן ובתוך כך העמסנו גם את מזוודותינו אנו. לאחר שהעמסנו את ציודנו על העגלה האחרונה שעמדה לעזוב, עלינו עליה גם אנחנו. השיירה הייתה מלווה באנשי א.נ.ק.וו.ד, שוטרים וחיילים כיוון שבעיני הרוסים כל אחד מאיתנו היה עלול להיות מרגל גרמני.

זכורה לי פעם אחת, בה עצרנו לעשות את צרכינו בצד הדרך והשיירה התקדמה. כשרצינו לחזור לשיירה עצרו אותנו אנשי הא.נ.ק.וו.ד ושאלו אותנו לזהותנו. רק לאחר בכי ותחנונים והצהרה שאנחנו חלק משיירת הפליטים הפולנים ניתנה לנו הרשות לשוב

לשיירה. כשהגענו לתחנת הרכבת, ספרו אנשי הביטחון את האנשים בשיירה וגילו שני ילדים נוספים, אני ואחי, שלא אמורים להימנות על אנשי השיירה. שוב התחלנו לבכות וטענו שהמסמכים נגנבו מאיתנו. שוב שיחק לנו המזל, אחד מאנשי הביטחון היה יהודי והוא אישר לנו לעלות על הרכבת לסמרקנד.

הנסיעה לסמרקנד הייתה ארוכה ואנחנו לא ירדנו מהרכבת ולו פעם אחת מחשש שנתפס. במהלך הנסיעה הכרנו טוב את חמש עשרה משפחות הפליטים שהועברו מהקולחוז, ופגשנו יהודים נוספים שייעצו לנו כיצד עלינו לנהוג וואילו מסמכים כדי להמציא ולהציג. היה לנו מעט אוכל וכסף שלקחנו עמנו מהקולחוז ובכל פעם שפלוני ירד באחת התחנות כדי לקנות מזון ומשקה הבאנו לו מעט כסף וביקשנו שיקנה משהו גם עבורנו.

לאורך כל הזמן הזה היה בליבנו החשש שהרוסים יגלו את זהותנו האמיתית - עבריינים שנמלטו ללא רשות מן העבודה בקולחוז. היה עלינו להמציא לעצמנו תעודות מזהות של פליטים פולנים על מנת שלא נתפס. לצורך העניין הזה ירדנו בחטף באחת התחנות באסיה התיכונה ורצנו לתחנת המשטרה הקרובה כשאנו ממררים בבכי על המסמכים מפולניה שנגנבו מאיתנו לכאורה. המשחק ששיחקנו היה מושלם ואפילו מן היידיש הליטאית הצלחנו להיפטר ובמקומה אימצנו את היידיש הפולנית. היומנאים במשטרה האמינו לסיפור הכיסוי שסיפרנו להם בדבר היותנו פליטים יהודיים מלובלין ששוחררו מהקומי א.ס.ר, מחנות הכפייה בסיביר. לאחר ששוכנעו, הנפיקו לנו במהירות מסמכים המאשרים את זהותנו החדשה. שוב ושוב נזקקנו לתחבולה על מנת שנוכל לשרוד. לאחר שהוסדר עניין המסמכים המשכנו בדרכינו לסמרקנד כמו פליטים יהודים רבים באותם הימים.

מזג האוויר בסמרקנד דומה לזה שבאיראן והוא יבש מאוד. הקיץ לוהט ובחורף יורדים שלגים כבדים והקור מקפיא. הפחד מהלשנות על מוצאנו האמיתי הביא אותנו לחפש מקום מגורים באחד הכפרים המרוחקים יותר מהעיר. לבסוף, בעקבות שמועות הגענו לעבוד בבניין של בית חרושת חדש לסוכר שנבנה במרחק של כשלושים קילומטרים מהעיר. העבודה הייתה בתנאים קשים מאוד והשכר היה 700 גרם לחם ביום וקערות מרק דלוח כפי רצוננו על כל צלחת מרק קיבלנו גם סוכרייה וכך קרה שבארוחה אחת הייתי יכול לזלול

לא פחות מעשר קערות מרק.

בקיץ 1942 נפתח במקום מחסן של כותנה. והתחלנו לעבוד בו כסבלים. תפקידנו היה למיין ולארוז את כמויות הכותנה הגדולות שהגיעו מהקולקטיבים באזור. את הכותנה ארזנו בחבילות שמשקלן היה עשוי להגיע 180 קילוגרם ולאחר מכן עוטפים אותן בד לבן קושרים בחוטי מתכת ושולחם למרכזים בברית המועצות.

הכותנה הייתה מוצר נדרש מאוד באותם הימים ומהר מאוד הבנו שמהעסק הזה אפשר גם להרוויח. היו מספר דרכים לעשות רווח נאה מעסקי הכותנה הללו. דרך אחת הייתה לקשור בצורה חלשה את חבילות הכותנה ובעת העמסת החבילות על קרונות רכבת סגורים, היינו "סוחבים" את הבד שעטף את החבילות ומוכרים אחר כך בשוק המקומי בעיירה בה התגוררנו. תוספות מזון היינו משיגים בדרך לא כשרה מבית החרושת לסוכר שהיה סמוך אלינו. במהלך היום היו מגיעות לשם משאיות ענק מהקולחוזים ובמטען סלק סוכר לטובת בית החרושת שבנייתו עדיין לא הושלמה. את חבילות הסלק- סוכר היו מאחסנים לקראת החורף בערימות מכוסות בברזנט, ואנו התגנבנו מדי ערב לאתר האחסון ו"סוחבים" סלקים לצורכנו. את הסלקים צלינו על האש שבערה כל הזמן באולם בו ישנו והם הוו מרכיב חשוב ומזין בתפריט היום יומי שלנו ששייך לנו לשרוד את חורף 1942.

לקראת 1943 כבר נותרו מעט גברים בגילנו. היתר היו או צעירים מאוד או מבוגרים מדי מכדי להשתתף במלחמה. אלינו שהתחזינו לפליטים פולנים ולפליטים האחרים התייחסו הרוסים בחשדנות יתרה וכמובן שלא גייסו אותנו. הידיעות שלנו על ההתפתחויות במלחמה היו מוגבלות מאוד. ידענו שבעקבות הסכם אי לוחמה בין רוסיה ליפאן קידמו הרוסים את הארמייה הטראנס סיבירית מהמזרח לחזית הגרמנית שם המצב היה קשה מאוד בין היתר משום שהאוקראינים נפלו בידי הגרמנים כמעט ללא לחימה. החיילים מן הארמייה הזו היו מיומנים מאוד בלחימה בחורף ועשו חיל אל מול החיילים הגרמנים שלא היו מצוידים היטב. באותה תקופה הצליחו הרוסים ללכוד את פאולוס, מפקד הכוחות הגרמניים שכבר כבשו חלקים מסטלינגרד ולהדוף את חילותיו מערבה. על השמדת יהודי אירופה לא ידענו משום שהמידע היחידי אליו נחשפנו בא ממקורות המידע הרוסים.

היינו יכולים להמשיך בעבודה בכותנה עוד זמן רב אלמלא כפו אלינו ביום בהיר אחד להתגייס לעבודות במכרה הפחם באנגרן סטרוויי, לא רחוק מן העיר טשקנט. בשל היותנו פליטים לכאורה, לא גייסו אותנו, אבל היינו טובים מספיק לעבוד במכרות הפחם. נסענו למכרות מלוויים באנשי א.נ.ק.ו.ד שהשגינו עלינו עד שהגענו למקום הנקרא "טושקה באלאק" שפירושו באוזבקית "המקום שבמעלה ההר". המכרה עצמו היו חפור בתוך ההר והכורים המקצועיים היו יורדים מדי יום ביומו עם עלות השחר למעבה המכרה וחוזרים ממנו לעת ערב. אנו שהיינו עובדים לא מקצועיים היינו צריכים להעמיס קורות עץ ששימשו לחיזוק המכרות, על קרוניות שעשו את דרכן הלוך ושוב אל בטן ההר. מאוחר יותר הורו לנו להיכנס למכרה ולהעמיס על הקרוניות את חומר הגלם שנכרה.

תמיד, ביציאה מן המכרה ישבה פקידה ורשמה את כמויות הפחם שעמסנו על הקרוניות ולפי הכמות הזו חושבה לנו מנת האוכל שלנו והמשכורת. תמורת מיני מתנות הצלחנו לשחד את הפקידה לרשום במחברתה כמויות גדולות של פחם מכפי שהעמסנו ועל ידי כך להגדיל את מנת האוכל שקיבלנו בתמורה לעבודה. הצרה הייתה שבסוף השנה נוצר גירעון גדול של פחם משום שלפי האומדנים שרשמה הפקידה על פי דיווחינו כמות הפחם הייתה צריכה להיות גדולה בהרבה ממה שהיה במציאות. את העניין הזה פתרנו על ידי שריפות יזומות שהצתנו בערימות הפחם שהצטברו על ההר. את השריפות הצתנו באמצעות השלכת בדלי סיגריות על ערימות הפחם. בהמשך, יכולנו לתרץ בשריפות אלו את הגירעונות בכמות הפחם. בכל זמן שהותנו באוזבקיסטן הצלחנו להרוויח את לחמינו באמצעות אותן תחבולות, הקשרים עם ההנהלה במכרות הפחם ו"המתנות" שהבאנו לאנשיה מדי פעם בפעם אפשרו לנו לצאת לחופשות תכופות בטשקנט ושם היינו קונים דברי ביגוד והנעלה המתאימים לאוזבקים תושבי ההרים, ואת אלה מכרנו להם כשהגיעו רכובים על חמורים לשוק שנפתח באזור המכרה. עסקים קטנים מעין אלה אפשרו לנו להתקיים יפה כל זמן שהותנו שם.

פרק ז': ודרך ביתה יצעד

בחודש מאי 1945 הסתיימה המלחמה ולכל יהודי פולין ניתנה הרשות לצאת את שטח ברית המועצות ולחזור לארצותיהם. אני ואחי טוביה, היחידים שנותרנו מלאנו את הפרטים במשרדי הא.נ.ק.וו. ד וכעבור שנה נתנה לנו הרשות לעזוב את אדמת ברית המועצות. עוד קודם לכן, כשעבדנו במכרות הפחם של טשקנט ניסינו לברר מה עלה בגורל משפחתנו. לצורך כך שלחנו מספר מכתבים לעריית ויליקה ובהם שאלות על אודות בני המשפחה שנשארו בעיירה תחת הכיבוש הנאצי. את המכתבים התחלנו לשלוח כבר ב- 1944, מהרגע שנודע לנו שויליקה שוחררה על ידי הרוסים. המכתבים ששלחנו נשמרו בעירייה עד שיהודי אחד בשם א.שמוקלר הגיע לשם לאחר כיבושה בידי הרוסים וכתב לי ב- 3.8.1944 מכתב תשובה המפרט את קורות משפחתי והקרובים לי שנותרו בויליקה אחרי הפלישה הגרמנית וזו לשונו:

ראובן זוסמניץ' היקר,

בתשובה לשני המכתבים אני מספר דברים עצובים מאד. זושה אביך נהרג בפוגרום הראשון ב-12 ליוני 1941 כחודש, שזה שבע עשרה בתמוז. אמך רשקה ואחותך הקטנה נחמה- איטקה נהרגו בפוגרום השלישי ב-3 למרץ 1942, שזה יום פורים. הגרמנים יימח שמם, עשו תמיד את הפוגרום בימי חגים ומאורעות של היהודים. דודך שולמן לייבה ושלושת האחיינים, זלמן, משה ורובקה בניו של זליג נהרגו ב-13 ליוני. הם היו בקבוצה הראשונה שאותה הוציאו הגרמנים מן העיירה, כשבועיים בלבד לאחר שנכבשה, לעבר הנהר בכדי להורגם. נשותיהם אסתר ושרה מירל נספו בפוגרום השני ב-30 ליוני יחד עם שאר ילדיהם. אז גם איבדתי אני את אשתי ואת אחותי ברטה יחד עם ילדיה התאומים. יוסף נורמן בנו של ברוך, נורמן מולקה בנו של דוד מרדכי, האופה וקופולוביץ ליזור, היו יחד איתי בפרטיזנים, ולכן היינו היחידים שנשארו. פרטיזנים אחרים ובהם נוח דינרשטיין בנו של יוסף לייבה, לא שרדו את המלחמה.

אבקש ממך ליידע אותי מה עלה בגורלו של אהרון שטיימן שנסע איתך

ברכבת. מאז שעזב לא כתב לי. לאחר שהגרמנים עזבו את העיר הם שרפו אותה. כמעט ולא נשארו בתים בעיר וגם ביתכם וביתם של הקרובים לנן עלו באש. א. שמוקלר

למרות הבשורות הקשות, לא היה לנו זמן רב להתאבל משום שאתגרים רבים עוד נותרו לפנינו. לאחר שהסתיימה המלחמה במאי 1945 הבנו שלא נותר לנו דבר שבשבילו כדאי לנו להישאר באירופה. אמנם, הרוסים אפשרו לנו לחזור ללובלין שבפולין, בשל התעודות המזויפות שלנו שהעידו, לכאורה, כי משם נמלטנו בתחילת המלחמה, אך אנו לא ראינו שם את עתידנו. ראשית משום שפולין הפכה למדינה קומוניסטית פרו סובייטית. שנית, הגיעו לאוזנינו שמועות שבתקשורת פורסם כי ארצות הברית ובריטניה מתכוונות להעניק מאה אלף אישורי עלייה לפלסטינה לפליטים יהודיים. בנוסף, החינוך הבייתי"רי שלנו לא אפשר לנו להגר לשום מקום מלבד פלסטינה, שם כבר התגוררה צילה, בת דודתינו.

התחלנו את מסענו חזרה לפולין במטרה להגיע מאוחר יותר לארץ ישראל. נסענו לתחנת הרכבת בטשקנט, שם נאלצנו להמתין כשלושה ימים לרכבת שתיקח אותנו לפולין. בזמן שהמתנו לרכבת פגשנו את אניה אשתו של בוריס נורמן מרסטוב. היא סיפרה לנו שבוריס נהרג במהלך אחת ההפצצות במלחמה והיא נותרה לבדה עם שתי בנותיה בטי וריטה ובנה ז'ניה (כולם נפטרו בשנות השישים לחייהם בעיר טשקנט. בתה של בטי, גלינה דבורקין ובתה של ריטה פאינה גורושקין, רופאה במקצועה, הגיעו לארץ בשנות ה-90 והשתקעו בכפר אתא. אני בקשר איתן עד היום).

נפרדנו מעליה ללא מילים משום שפחדנו נורא מן המלשינים. לאורך כל הזמן היינו מוקפים ביהודים ואחרים שהיו יכולים להכיר אותנו ולהסגיר אותנו לאנשי הא.נ.ק.ו.ד. וזה היה הפחד הגדול שלנו באותם ימים.

הנסיעה לפולין ארכה למעלה מחודש בתנאים קשים מאוד. הקרונות היו קרונות משא והרגשת מחנק וצחנה אפפה אותנו לאורך כל הנסיעה. לבסוף, הגענו לעיירת הגבול ברסט- ליטובסק השוכנת על הגבול בין ברית המועצות ופולין. להפתעתנו מעבר הגבול התנהל בצורה חלקה וללא עיכובים מיותרים. ברגע בו דרכו רגלינו שוב על אדמת פולין יכולנו סוף-סוף לנשום לרווחה. תחנתה האחרונה

של הרכבת הייתה בעיירה ז'ארוּב השוכנת בשטח הגרמני שסופח לפולנים בסוף המלחמה ופונה מתושביו הגרמנים.

למרות ההקלה שחשנו כשנכנסנו בשערי פולין, עדיין לא חשנו בטוחים לגמרי. שמועות הגיעו לאוזנינו על הפוגרום שערכו הפולנים ביהודי העיר קיילצה לאחר המלחמה וגבה את חייהם של 42 יהודים ניצולי שואה. בעקבות הפוגרום החלו נציגים יהודיים ושליחים מהארץ לשכנע את הפליטים היהודים שחזרו מרוסיה להצטרף למסגרות של קיבוצים ולעלות לארץ בעלייה בלתי לגאלית.

מאחר ואני וטוביה גדלנו במסגרת מסורתית הצטרפנו לקבוצה של הקיבוץ הפועל המזרחי והתארגנו לעלייה לארץ-ישראל. כעבור חודשיים התחלנו את התנועה דרומה במשאיות כשאנחנו מסתתרים בקבינה מכוסה בברזנט עד לגבול הפולני- צ'כי. כשהגענו סמוך לגבול ירדנו מהמשאיות ושהינו בכמה אולמות גדולים עד שתינתן הרשות לעבור. מספר ימים אחר כך, הודות לשוחד שקיבלו מאנשי המוסד לעלייה, נתנו אנשי משמר הגבול את הרשות לחצות את הגבול ואנחנו התחלנו צועדים בטור ארוך אל עברו השני שם גם כן חיכו לנו משאיות עם ברזנטים. מישוהו מאנשי הארגון הורה לנו שלא להסגיר את זהותנו ואת המקום אליו אנחנו הולכים ושם ישאלו אותנו לזהותנו נאמר שאנחנו פליטים יווניים ושאנינו יכולים לדבר בשום שפה מלבד יוונית. לבסוף, הובלנו לתחנת הרכבת בוניה ושם נאמר לנו שמי שרוצה לעלות לארץ ישראל במהרה, עליו להישאר במחנה הפליטים בזלצבורג. לאחר המתנה בת מספר חודשים בזלצבורג, הובלנו שוב במשאיות סגורות עד לאזור הסמוך לגבול האיטלקי. את הגבול חצינו באזור הררי ומושלג. שוב צעדנו בדממה ובחשאיות גמורה עד שהגענו לרכבים שהמתינו לנו בתוך השטח האיטלקי במרחק בטוח מהגבול.

בבוקר המחרת הגענו בקבוצות של חמישים אנשים עם לווּי עד למילאנו שאלפי פליטים יהודיים כבר שהו בה. למרות שלא הכרנו אחד את השני הנסיבות הביאו כל אחד מאיתנו לדאוג לאנשים שסביבו. במילאנו שיכנו אותנו באופן זמני ב'שקולה קדורנה'- מבנה בית ספר גדול שלאחר המלחמה התאכסנו בו בצפיפות פליטים יהודים רבים. שוב התנאים היו לא קלים, ההפרדה בין המשפחות השונות נעשתה באמצעות סמיכות וסדינים שנתלו מהתקרה ואת האוכל קיבלנו בהקצבה שלוש פעמים ביום ותמיד לאחר המתנה

בתורות ארוכים. בנוסף, קיבלנו תעודות שהכריזו באופן רשמי על היותנו פליטים.

כמו רבים אחרים גם אנחנו ניסינו לאתר קרובי משפחה ואת אשר עלה בגורלם. על הקירות נתלו אלפי פתקים של קרובים ובני משפחה המחפשים איש את רעהו. למרות שידעתי שאיש מבני משפחתי לא נותר מלבדי ומלבד אחי, הרי שבליבי שררה התקווה למצוא עוד שביב מידע ולו הקטן ביותר על משהו מבני משפחתי הרחוקים יותר שאולי שרד את התופת.

הייתי בן עשרים ושתיים בזמן שהותי במחנה ולאחי מלאו עשרים ואחת. מסביב היו הרבה בנות יפות והיו זוגות שהכירו וחלק נשארו שם. כל זה לא עניין אותנו, אנחנו רצינו להגיע לארץ ישראל. במקום להתעסק עם הבנות, יצרנו קשר באמצעות שליחים עם בת דודתי צילה שעלתה לארץ ישראל כבר ב- 1936 והתגוררה בכפר סירקין. דרכה הצלחנו להתקשר גם עם מינייה, אחותה של סבתי מצד אבי, שהתגוררה בארצות הברית והיא החלה לשלוח לנו מכתבי עידוד וגם מעות בסך חמישים דולר בכל פעם. הידיעה שיש לנו משפחה וגב כלכלי בארצות הברית עודדה אותנו מאוד אך לנגד עינינו נותרה עומדת רק ארץ ישראל. לאור החינוך הציוני בית"רי שלנו ולאחר כל התלאות שעברנו במלחמה, לא רצינו בשום אפשרות אחרת.

במשך חצי שנה שהינו במחנה במילאנו, מחפשים קבוצות והתארגנויות שעולות באופן בלתי- לגאלי לארץ ישראל, ובחודש אפריל 1947 עלה הדבר בידינו. הצטרפנו לקבוצה של נערים מהקיבוץ הפועל המזרחי שהתארגנו לעלות על אנייה שעגנה בחופי גנואה ושמה היה 'התקווה'. עוד בטרם יצאנו לדרך ידענו שהבריטים אוסרים על עליית יהודים לארץ ישראל ושסיכויינו להגיע לחופי הארץ הם אפסיים, אבל הרצון היה חזק יותר והוא זה שניצח. על האוניה עלו אלף חמש מאות יהודים בדרכם לארץ ישראל בצפיפות איומה. שבועיים תמימים ארך המסע עד שהגענו בסוף מאי לחופי חיפה.

את האוניה לוו בעשרת ימי המסע האחרונים שתי אניות מלחמה בריטיות ולכשהגענו למים הטריטוריאליים של המנדט, דרשו מאיתנו הקצינים הבריטים על האוניות להיכנע. איש לא נענה לפקודה ובמקום זאת השלכנו לעבר הבריטים פחיות שימורים, קופסאות ומכל הבא ליד. הייתה זו מלחמה חסרת סיכוי, אך אם זאת הכרחית

לאור כל התלאות שעברנו. הבריטים הגיבו בירי גז מדמיע ובמהרה הצליחו להשתלט על הספינה שלנו כשהם מעבירים אותנו אל סיפון של אוניות המלחמה שלהם ומשם למחנות המסורבים בקפריסין. קבלת הפנים שקיבלנו עם בואנו לקפריסין לא הייתה מלבבת במיוחד. כשעלינו לחוף הבריטים התיזו עלינו גז וחומרי הדברה, ושיכנו אותנו במחנות חורף ובהם אוהלים שאוכלסו בשבעה עד שמונה אנשים. למרות התנאים הדלים ותחושת ההשפלה, לא חדלנו מלקוות לימים טובים יותר, חשבנו שאחרי מה שעבר על יהודי אירופה, העולם לא יוסיף לשתוק עוד. ומלבד זאת, מדי פעם היו מגיעים שליחים ציוניים מארץ ישראל ולימדו אותנו פרקים בהגנה עצמית ומאוחר יותר למדתי שם גם מקצוע של ממש - בנאות. בתוך תוכי חלמתי לבנות את ארץ ישראל.

לפעמים התקווה שלנו קיבלה ביטויים מעשיים יותר. לאורך כל זמן שהותנו בקפריסין הגיעו לאוזנינו שמועות על הנעשה בארץ-ישראל: התקוממות הערבים ועמדתם העוינת של הבריטים לשוב היהודי. הידיעות הללו האיצו בכמה מאיתנו לנסות לברוח ולהגיע לארץ ישראל בכל מחיר. התקווה הייתה חזקה מהפחד וגם העובדה שרבים שניסו להימלט כבר נתפסו ונכלאו לא מנעה מחברים נוספים להמשיך ולנסות.

לקראת 1948 העבירו הוחלפו האוהלים שלנו בצריפים שאוכלסו בחמישים אנשים כל אחד. אז כבר יכולנו לשמוע ברדיו של הבריטים שב- 15 במאי עתיד להסתיים המנדט הבריטי בארץ ישראל. ככל שחלף הזמן הפכה ההמתנה במחנות המסורבים קשה יותר. הידיעה שבארץ ישראל מתנהל מאבק איתנים בין היישוב היהודי לערבים בזמן שאנו יושבים בחוסר מעש ומנועים מלהחזיק בנשק הייתה מתסכלת מאוד.

את חגיגות העצמאות של מדינת ישראל העברנו במחנות בקפריסין. לקראת תום המנדט החלו הבריטים להעביר את בעלי המשפחות וילדיהם לארץ ישראל ואת הרווקים שלחו אחרונים. כך קרה שרק בתום חצי שנה מיום הקמת המדינה ולמעלה משנתיים מאז הגעתי למחנות המסורבים הורשיתי לעזוב את קפריסין בדרכי לחופי ארץ ישראל. בתקופה הזאת כבר דיברתי עברית רהוטה וידעתי שעם הגיעי לחופי הארץ אתגייס לצבא ההגנה לישראל.

תקופת המעצר בקפריסין ממאי 47' עד ינואר 49'. שנה באוהלים
ואח"כ בצריפי פח של 30 איש. קבוצת נוער ליד גדר התיל של
השומרים הבריטיים בקיץ 1947. (ראובן מסומן בעיגול)

קבוצת המעפילים ליד הצריף מפח בו גרנו במחנה המעצר בקפריסין, אחרי
שעברנו מהאוהלים בתחילת 1948

פרק ח': עלה מזה אתה והעם אל הארץ

כשהגעתי ארצה ב- 1949, אכן גויסתי לצבא אך הצרה הייתה שלא היה לנו מקום לשכן בו את אחי. אחי לא למד מקצוע, ראייתו הייתה חלשה מאז היה ילד והכרנו מעט מאוד קרובים שהיו יכולים לעזור לנו בימינו הראשונים בארץ. לבסוף נמצא לו מקום שנקרא "הרווקיה" ובו שוכנו צעירים ללא משפחות שכמו אחי חיפשו מקום להתחיל בו את חייהם בארץ החדשה. כעבור זמן מה יצרנו קשר עם צילה בת דודתי מכפר סירקין שהמליצה לאחי ללמוד מקצוע, ומכר נוסף המליץ לו ללמוד נגרות.

הלימודים אז לא נעשו בצורה שאנחנו מכירים היום, לא היו כל כך הרבה אוניברסיטאות, מכללות ובתי ספר מקצועיים ובכדי ללמוד נגרות היה על אחי להתנסות בעבודה אצל בעלי מקצוע. ממש כפי שעשה אחינו הגדול נחמיה שעבד אצל אייזיק במשאית כדי ללמוד להיות נהג. גם עתה העבודה הייתה קשה ולא משתלמת ובמהרה נמאסה על אחי. למרות קשיי הפרנסה, הצליח אחי לחסוך מעט כסף ולאחר חצי שנה ברווקיה שכר דירה בכפר הערבי הנטוש סומייל. היום במקום הכפר נמצאת עתה פינת הרחובות אבן גבירול וז'בוטינסקי. המעבר של אחי לדירה החדשה היטיב עם שנינו שכן הוא יכול היה לזכות לקצת פרטיות ואילו אני שהייתי אז חייל בודד יכולתי סוף סוף לבוא ולהתארח אצלו בשבתות ובחופשות מהצבא. ולמרות זאת, במהלך התקופה הזו לא יצאתי לחופשות רבות מכמה סיבות. ראשית, המשכורת הצבאית אז הייתה נמוכה מאוד וכסף אחר לא היה לי. שנית, לא היה לי מקום ללון בו. דירה כמובן לא הייתה לי גם הורים שידאגו לי כבר לא היו. בדירת הרווקים של אחי ביפו היה אפשר לישון רק כשאחד הרווקים היה יוצא לחופשה או לענייני עבודה ומיטתו הייתה מתפנה ללילה או שניים.

דודה מינייה, אחותה של סבתי עזרה לנו מאוד באותה תקופה קשה בה התאקלמנו בארץ. היא נולדה ב- 1880 ונפטרה בשיבה טובה כעבור תשעים שנה. בעודה נערה צעירה היא היגרה לארה"ב בעוד שני אחיה היגרו לאנגליה. אבי המשפחה היה חייט מצטיין

ושני בניו למדו ממנו את העבודה. לאחר שהגיעו לאנגליה עשו חיל במקצוע והרוויחו די כסף כדי לשלוח להוריהם שנשארו מאחור. כשמלאו חמש עשרה למינייה היא ביקשה לנסוע לחו"ל ולאחר שסודרה הניירת הדרושה, היא נשלחה להמבורג שם הייתה אמורה לפגוש במלווה ולהמשיך למסע לארצות הברית. מאחר והסוכן לא שילם את מלוא הכסף למלווה ולכרטיס מצאה את עצמה מינייה בגיל חמש עשרה לבדה בהמבורג. יותר מחודש שהתה שם בגפה עד שנשלחה יתרת הסכום והיא המשיכה במסע לארצות הברית. על אף ששהתה שם שנים רבות והתפרנסה יפה מחנויות בגדים שהיו ברשותה לא שכחה אותנו, קרובי משפחתה שעלו לישראל, ומדי חודש שלחה לנו בגדים שיכולנו ללבוש ואף למכור תמורת רווח נאה בשוק הפשפשים.

לאחר זמן קצר בצבא, זכיתי לחופשת התארגנות קצרה. במהלך החופשה הזאת נסעתי יחד עם אחי טוביה לפגוש את בת דודתי צילה שעלתה לארץ כבר ב-1936 בכדי ללמוד באוניברסיטה העברית בירושלים. לבדה עזבה את בני משפחתה בויליקה ועלתה ארצה. זמן קצר לאחר שעלתה, פגשה כאן את שלמה בנחדלה והם נישאו לאחר זמן קצר. מאוחר יותר עברו השניים לכפר סירקין ועברתו את שם המשפחה לנבון. באותם ימים נהגו כך עולים רבים נוספים שהתבקשו לעברת את שם משפחתם או שעשו כך מיוזמתם.

לשניים נולדו ארבעה ילדים: זהר, הבן הבכור נולד ב-1938 ומאוחר יותר נולדו שני הבנים נוספים, אמנון שנולד מספר שנים אחר כך, ואריק שנולד ב-1947. לאחר מספר שנים, ב-1955 נולדה בת הזקונים של המשפחה ושמה שרה'לה, ע"ש אימה של צילה. עשרות שנים אחר כך, לאחר שצילה נפטרה, קראו לי הבנים לקרוא חבילת מכתבים הכתובה בידיש שנמצאה בדירתה. מעיון במכתבים מצאנו שמדובר בתכתובת בין צילה לשרה-מירל אימה שנשארה בויליקה. באחד המכתבים מצאנו תיאור מרגש של החגיגות שערכנו בויליקה ביום בוא בא זוהר בברית המילה.

כשהתארחנו אני וטוביה אצל צילה בפעם הראשונה, הייתה לנו זו הפעם הראשונה אחרי שבע שנים שישנו על מיטה נוחה ומזרן מכוסה בסדין. שוחחנו כולנו רבות וממושכות במהלך אותו הביקור ועיקר דאגתנו הופנה לאחי טוביה שלא גויס לצבא, וחיפש לו מקום לעבודה ולפרנסה. באותה תקופה המדינה הייתה צעירה ולא

ידעה לספק מקומות עבודה לכולם. האבטלה גאתה ובכדי למצוא מקום עבודה לא הייתה ברירה אלא להיעזר בפרוטקציות. צילה מסרה לנו כתובות של מספר יהודים בני העיר שלנו שעלו לפנינו לארץ, וזמן קצר אחר כך החל כבר טוביה לעבוד כעוזר סייד בפתח תקווה. כיוון טוביה החל את עבודתו החדשה עוד בטרם עזב את ה"רווקייה", היה עליו לרכוש לעצמו אופניים ולרכב לשם לבדו, כל הדרך מה"רווקייה" ביפו ועד לפתח תקווה. מאוחר יותר עבד אצל יהודה קופילביץ' בן העיר שלנו שהיה מבעליו המפעל למרגרינות "מטה". היום, המפעל איננו קיים עוד.

**ביקור ראשון אחרי שחרור מקפריסין -
ינואר 1949, אצל הבת דודה צילה עם בעלה
שלמה נבון וילדיה: זהר, אמנון ואריק.
אחרי שנים נוספה שרה'לה הבת הקטנה**

שרה'לה הבת הקטנה

ובאשר אליי, באותה תקופה שירתתי בחזית. הימים היו ימי מלחמת העצמאות ואני לקחתי חלק במערכה האחרונה באותה מלחמה ושמה "מבצע עובדה". במהלך המבצע עשו את דרכן לאום רשרש חטיבת "נגב פלמ"ח" שנעה דרך הר הנגב המרכזי,

וחטיבת "גולני" אליה השתייכתי אני שנעה לאורך הערבה. האויב העיקרי שלנו בדרך לאום רשרש לא היה הלגיון הירדני שניגף מעלינו עוד בטרם הגענו אליו, כי אם הדרך עצמה שהייתה משובשת מאוד וקשה למעבר אפילו לקומנדקרים הצבאיים. עם תום המבצע וסיום המלחמה, הוספתי לשרת בחטיבה כחצי שנה נוספת בגזרת הנגב. היינו עסוקים אז בפטרולים אינסופיים לאורך הגבולות, נפש חיה לא נראתה שם למעט בדווים ורועים שהופיעו ונעלמו בין ערוצי המדבר.

אחד המאורעות הזכורים לי ביותר מאותה התקופה, הוא יום העצמאות 1949, יום הולדתה הראשון של המדינה. באותו יום אורגן מצעד צבאי גדול והראשון מסוגו בתולדות ההתיישבות הציונית, ואנו בין הצועדים מפלוגת גולני. המצעד התעתד לעבור ברחובות תל-אביב, ולאורך מסלולו התקבצו עשרות אלפי תושבים נלהבים. בשנים ההן הורגש היטב צילה של שואת היהודים באירופה ומלחמת עצמאות ישראל. על קהל הצופים נמנו הן ניצולי שואה רבים והן אזרחים ולוחמים שנחרתו בהם מוראות המלחמה. התרגשותם של אלה ואלה אל מול החיילים העבריים לא ידעה גבול. דקות ספורות לאחר שהחלו ראשוני הצועדים בצעידתם, פרץ הקהל הרב והנלהב אל מסלול הצעדה וחסם אותו. זמן קצר אחר כך הודיעו ברמקולים על ביטולו, והוא זכה לכינוי "המצעד שלא צעד".

למרות הקשיים, כבר במהלכו של השירות הצבאי החלו הדברים להשתנות לטובה. באחת מהחופשות הראשונות בצבא, כבר מצאתי עבודה אצל קבלן בהמלצתו של מכר. לאחר מכן ידיד שהכרתי בזמן שהותי באיטליה, זינגר זיגמונד שמו, בישר לי על נישואיו לנערה אותה הכיר עוד באיטליה ושמה אסתר קפלן. גם אני ואחי טוביה הכרנו את אסתר בזמן שהותנו באיטליה ב"שקולה קדורנה" והיא זו שהמליצה לנו לעלות לארץ ביחד עם הקיבוץ שלה ב"עלייה הבלתי לגאלית". על ההחלטה להתארס עם אסתר רמז לי זיגמונד בזמן שהותנו באוהל משותף במחנות המסורבים בקפריסין ועתה לאחר שכולנו הצלחנו להתאקלם מעט בארץ, ערך הזוג הצעיר טקס נישואין צנוע בקפה באלנבי בתל אביב. מלבד השמחה ששמחתי בשמחתם, היה לי רווח נוסף מכל העניין. כיוון שהיה נשוי טרי, לא

גויס זינגר לשירות צבאי ואף למעלה מזה, הוא ואשתו קיבלו דירה צנועה באחד מבתי הערביים של שכונת חסן- בכ ביפו. כמובן, שאני הוזמנתי ללון אצלם בכל עת שאחפוץ ולהיות לבן בבית בבתם וזה היה הרווח שלי מברית נישואין זו.

המזל הוסיף להאיר לי פנים גם בשנים הבאות. לקראת שחרורי מהצבא, ניאות המג"ד רם רון, לבקשתי לשלוח אותי לקורס נהגים בכדי שאוכל לקבל רישיון נהיגה צבאי. רישיון כזה העניק לי את האפשרות להתפרנס ממקצוע זה כשאתחרר. כשהשתחררתי מהצבא, הסכימו זינגר ואשתו לשכן אותי בביתם עד שאמצא לי פתרון מגורים קבוע יותר ובנוסף הם סייעו לי למצוא עבודה. זינגר המליץ עליי בפני מכר שלו שהיה מנהל בחברת בניין גדולה. המכר של זינגר הסכים להעסיק אותי ומצא לי עבודה כמחסנאי באחד מאתרי הבנייה של החברה בהרצלייה. באותם הימים לא הייתה היחידה לקליטת חיילים משוחררים ולא מענק שחרור ולא כלום. המדינה הייתה בחיתוליה ועל כל אחד היה לדאוג לעצמו. אינני יודע כיצד הייתי מסתדר אילולא החברים הטובים שפגשתי בדרך.

זיגי, אסתר אשתו ואדם אחיו של זיגי ליד ביתם המושלג ברמת-גן, 1950

טוביה אחי, זיגי חברינו ואני
ראובן. מחנה מעצר בקפריסין,
1947.

"חברים יקרים לעולם לא נשכחים. למזכרת
נצחית לחבריי היקרים ראובן וטוביה נורמן.
זכרו עת בילינו יחד במחנות קפריסין תחת
גדרי-התיל. חברכם הנאמן משה גרינשפן".
יום אחרון לגלותנו בקפריסין. 25.1.1949

חבר נוסף שסייע לי אז היה משה גרינשפן ששירת איתי בצבא. אביו היה נשוי לאלמנה ניצולת שואה, פייגה שמה, שבנה אבד לה במהלך המלחמה. בני הזוג קיבלו גם הם דיור באחד מבתי הערביים של יפו, בשכונת סאחי'נה דרוויש. ביתם היה בית עלוב, ובו שני חדרים מוזנחים, ללא מטבח. כשמשה סיפר לפייגה על מצוקותיי, היא הציעה שאני ואחי טוביה נעבור להתגורר עמם ללא דיחוי וכך היה. אני וטוביה קיבלנו תמורת עשר לירות שנרשמו לחובתנו בפנקס הקליטה שתי מיטות ברזל מהסוכנות והעברנו אותם לבית משפחת גרינשפון. את החוב יכולנו להחזיר רק שנים אחר כך, ובינתיים פייגה קיבלה את שנינו כאילו היינו אנחנו בניה.

ניתן לומר שבראשית שנות החמישים כבר הייתה לי מעין שגרה שהייתי מורגל בה. התחלתי לעבוד באתר הבנייה בהרצלייה ומדי בוקר הייתי עולה על אחד האוטובוסים העמוסים שעשו את דרכם מיפו להרצלייה. תפקידי בעבודה כמחסנאי באתר בנייה היה לפקח על חומרי הגלם וחלוקתם לפועלים ורישום בעברית של המלאי והחוסרים. במקביל לעבודה נרשמתי לקורס טכנאי בניין כדי ללמוד לקרוא תוכניות בניין ולהתמקצע. המשכורת הייתה סבירה, כמאה לירות בעבור חודש עבודה שאפשרו לי אפילו לחסוך מעט לקראת העתיד. למרות שהצעתי לבני הזוג גרינשפן לתת להם חלק

מהמשכורת בעבור המגורים, או הארוחות שהתקינה לנו פייגה, היא תמיד סירבה לקחת מאיתנו אפילו לירה אחת.

אני זוכר שהיה לי מאוד חשוב להכיר תודה לפייגה, וכיוון שכסף לא רצתה ואני התמקצעתי בעבודת הבנאות, החלטתי לשפץ את ביתם של בני הזוג שבו כאמור התגוררנו גם אני ואחי. את הידע בבניין רכשתי באחד מהקורסים שהעבירה לנו ההכשרה הציונית עוד במחנות בקפריסין וגם באתר הבנייה בו עבדתי ומשם גם הבאתי את החומרים הדרושים. בבית בו התגוררנו היו שני חדרים מוזנחים ומחסן חיצוני היה צמוד לשני החדרים. את המחסן הזה, הפכנו למטבח ששירת אותה שנים רבות אחר כך. זו הייתה התמורה שלנו לרוחב הלב בו נהגה בנו.

אורח החיים שניהלנו אז היה זהיר מאוד, אחרי התלאות בעברנו בדרכינו לארץ לא ששנו לקחת סיכונים מיותרים. גם אני וגם אחי טוביה שעבד במיני עבודות מזדמנות הצלחנו לחסוך מעט כסף ומעולם לא הוצאנו את כל ההכנסות שלנו. אני זוכר מקרה אחד שמדגיש את העניין הזה במיוחד. הקבלנים שהיו אמונים על פרויקט הבנייה בו עבדתי הציעו לי דירה במקום ב, 3,000 לירות שהיו אז סכום נמוך יחסית למחירה בשוק. אבל אני, פחדתי מהלוואות וסירבתי לעסקה. זמן קצר אחר כך האמירו מאוד מחירי הדירות וקרוב לוודאי שהיום היא שווה הון עתק.

תמונה קבוצתית. מימין לשמאל: אמנון, אסתר, זליג (בנה של גיטל-בת דודתי השנייה), זוהר, אריק. יושבות: צילה ושרה-לילה.

פרק ט': לא טוב היות האדם לבדו

בסופי שבוע היינו יוצאים יחד, כל החבורה מקפריסין, ונפגשים על דרך ירושלים במרכז יפו. היינו שם, צעירים, מבוגרים רווקים ונשואים וזה היה המקום בו יכלו הרווקים שבינינו למצוא לעצמם שידוך ושותף לחיים. את אשתי לא פגשתי שם אלא בדרך מעניינת מעט יותר. באחת מהשיחות ביני לבין חברי לעבודה, האיכו החברים ללכת ולהירשם בקופת חולים. סיפרו לי שעלי להירשם להסתדרות ושלם מיסים, שבלי הפנקס האדום של מפא"י לא אוכל לקבל כל שירות משירותי המדינה.

מאחר ונשמעתי להמלצות חברי, נרשמתי בסניף ההסתדרות ברחוב בירושלים ביפו ולאחר מכן עשיתי צעדי לסניף קופת החולים הקרוב כדי להירשם. מאחורי דלפק הקבלה בסניף ההסתדרות ישבה בחורה נאה ומצודדת מראה. היא שאלה אותי לשמי והתוודתה שהיא פגשה בגרמניה שני אחים שנשאו בשם משפחה זהה. מאחר ובירור קצר העלה שהם בני דודים שלי מדרגה שנייה, ביקשתי ממנה שאם תפגוש בהם שוב או תשמע עליהם, תודיע לי על מנת שאוכל להיפגש עמם שוב.

כשחזרתי אחר כך לבית של משפחת גרינשפן סיפרתי לחברי משה על הבחורה המצודדת שפגשתי בסניף ההסתדרות. משה שאל אותי לפרטים נוספים וכשסיפרתי לו עוד הבין שהוא מכיר את הבחורה הזאת. שמה שרה קופרשמידט והיא נולדה בעיירת הולדתו שלו, קוסטופול. סיפור עלייתה של שרה לארץ ישראל גם הוא מרתק. היא ומשפחתה נמלטו גם הם מאימת הגרמנים. אביה שגר על-יד תחנת מכבי האש בעיירה, לקח משם עגלה רתומה לשני סוסים, העמיס את המשפחה ומיטלטליה על העגלה והחל בתנועה מזרחה, לרוסיה. הסוסים לא עמדו במשא הקשה והארוך ושניהם מתו בזה אחרי זה. את שארית הדרך עשו ברכבת אך האסונות המשיכו לפקוד את המשפחה. ראשית כל הצבא הרוסי לקח את האבא לשורותיו, וזמן קצר אחר כך חלתה זיסליה בת הארבע אחותה הקטנה של שרה,

בחצבת ונפטרה. לאחר מות האחות הקטנה נותרו יחד רק שרה, אחותה הנוספת מריים ואימן. הן ירדו מן הרכבת בשטח הרוסי בדרום סיביר, בעיירה שומיכה, על יד צ'לינסק. ב-1946 לאחר תום המלחמה, עשו השלוש את דרכן חזרה לפולין ומשם דרך צ'כוסלובקיה, אוסטריה, גרמניה ואיטליה לארץ ישראל. בספטמבר 1948, לאחר מסע בן שנתיים הגיעו לארץ ישראל ושוכנו במעברת אוהלים ברעננה. חצי שנה התגוררה שרה יחד עם אחותה מריים ואימן ברעננה עד שקיבלו דירה בשכונת ג'בלייה ביפו, גם כן בבית ערבי.

נאלצתי לעבור עוד כמה תלאות והרפתקאות עד שהקשר שלנו רקם עור וגידים. בראשית שנות החמישים חליתי בטיפוס בהרות, מחלה שהייתה די נדירה פה בארץ. למזלי, אובחנתי די מהר ולאחר אשפוז של שבוע בבית חולים נשלחתי לבית הבראה בכפר גלעדי. בתהליך ההחלמה שלי מן המלחמה פיתחתי בין היתר תיאבון בלתי רגיל. בסעודות שהגישו לנו שם, נשאיתי תמיד ישוב לשולחן גם אחרי שכל שותפי לסעודה קמו והלכו. את הבטן שלי היום, קיבלתי מאז.

חברת הבניין בה עבדתי כמעט מיום שחרורי מהצבא, פשטה את הרגל, אולי בגלל בעיות בהנהלה. מצאתי את עצמי ללא עבודה ועם מעט פיצויים. יכולתי להתנחם בכך שבאותה תקופה כבר קמו מוסדות בארץ שאפשר היה להיעזר בהם. אחד מהם היה לשכת העבודה. לשכת העבודה מצאה לי עבודה זמנית בחברת החשמל על שם רוטנברג. באותה תקופה בארגונים רבים עברו לניהול נתונים ממוחשב והתפקיד שלי בכל זה היה לארגן את הנתונים על הפיקדונות של חברת החשמל בכדי שאפשר יהיה להכניסם לכרטיסי IBM ממוחשבים.

לאחר שמצאתי לעצמי עבודה חדשה והחלמתי מטיפוס הבהרות, שוב הייתי פנוי להתעסק בעניינים רומנטיים. עם שרה קופרשמידט שרשמה אותי בהסתדרות המשכתי לצאת. מאחר ושנינו הגענו מאותו אזור במזרח אירופה ושנינו עברנו את תלאות המלחמה והבריחה, הייתה לנו שפה משותפת. על בסיס החברות הזו והכימיה שהייתה בינינו החלטנו יום אחד להתחתן. ההחלטה הייתה די מעשית, ישבנו יחד על כוס מיץ בחוף הים של תל-אביב ופשוט החלטנו ללכת על זה.

ההחלטה לא באה מתוך מבט ראשון, אלא בגלל החברות הארוכה והשפה המשותפת. זו הייתה הרומנטיקה המעשית של תל-אביב בראשית שנות החמישים.

באותו היום בחוף הים של תל-אביב קבענו כבר תאריך, ה-5.1.1954. אז כבר ראינו את עצמנו ותיקים והכרנו אנשים. הצלחנו לחסוך מעט כסף, אך לא די לקניית בית. למרות ששרה עבדה בהסתדרות שנחשבה אז למקום רציני וקבוע, אני הייתי עדיין עובד זמני. בגלל המצוקה הכספית הזה החלטנו לא לקחת סיכונים מיותרים. חיפשתי ומצאתי דירה להשכרה בדמי מפתח. הדירה הייתה ממוקמת בלב רמת-גן ברחוב קריניצי בבית ישן ורעוע. נדרש לי זמן רב וכסף רב להשקיע בה כדי להופכה למקום הראוי למגורים.

יום החתונה היה צנוע ומרגש כאחד. באותו היום נאלצנו להכין את הכיבוד בעצמנו משום שבתקופה זו המזון ניתן בקיצוב. קרובי המשפחה שלי ושל שרה עמלו כל אותו היום על הכנת סנדוויצ'ים לאורחים ומספר חברים אף הביאו לנו נקניק ועוגות כדי שנוכל לחגוג כמו שצריך. את טקס החתונה עצמו ערכנו באולם קטן ששכרנו בנחלת בנימין. האולם היה כה קטן עד כדי כך שלא היה בו מקום לריקודים. בכדי לרקוד נאלצנו לפרק את שולחנות. כל הדברים שציינתי, לא היה בהם בכדי לפגוע בשמחתנו כהוא זה. משך כל אותו הלילה הוספנו לרקוד ולשמוח עד השעות הקטנות של הלילה. לא ידענו אז, כמה תלאות עוד ניאלץ לעבור- ביחד.

בחתונתי עם שרה

עומדים מימין לשמאל: חוה-דודה של שרה, מאיר-בעלה של פייגה גרינשפן, טוביה-אח של ראובן, מרים-אחות של שרה וסוניה גינזבורג-קרובת משפחה של שרה עם ילדתה-חוה'לה. יושבים: פייגה גרינשפן, ראובן ושרה ואמא של שרה-קיילה

פרק י': והבית אשר בנית

עם הקשיים הראשונים, נאלצנו להתמודד עוד באותו הערב. כשהגענו לדירה החדשה בתום המסיבה, גילינו כי הספה שהזמנו כדי שתשמש אותנו כמיטה בדירה החדשה, לא הגיעה. את הלילה העברנו בבית מלון קטן ברמת גן מבלי שתהיה לנו דרך לשלם על הוצאות הלינה. בבוקר המחרת נאלצנו להפקיד בקבלה במלון את תעודות הזהות שלנו עד שנוכל להסדיר את החוב. לא יכולנו לקוות להשלים את החוב מכספי המתנות שקיבלנו, פשוט משום שבאותה תקופה מרבית המתנות היו מוצרים שימושיים לבית ולא היה בהם כדי לעזור לנו לפתור את החוב שלנו למלון.

כמו תמיד מי שהביא לנו נחמה ועזרה של ממש היו החברים והמכרים שפגשנו בדרכינו עד כה. בבוקר למחרת החתונה הופתענו לגלות בכניסה לדירה שלנו טבלת ביצים ועוגה. הייתה זו מתנתה של פייגה גרינשפן, וההתרגשות שלי לא ידעה גבול. זיגי, החבר מחסן בכ שגם בביתו התגוררתי מספר פעמים, פתח זה מכבר עסק למוצרי חשמל וארגן לנו תנור חשמלי עם כיריים. גם מקרר הצלחנו לקנות אמנם לא משוכלל כמו אלה שאפשר לראות היום, אלא מכשיר מיושן המבוסס על קרח ששמים בתוכו. אבל באותם ימים די היה בכך. בהשוואה למקומות הקודמים בהם התגוררנו שרה ואני, הדירה הזאת הייתה לוקסוס- לא פחות ולא יותר.

בכל זאת, הימים הראשונים ביחד לא היו קלים. מכונת כביסה לא הייתה לנו. שרה נאלצה לשפשף את הכבסים על קרש מיוחד והייתה עמלה על כך שעות רבות. מדי יום עבדה במשמרות מפוצלות ובבואה הביתה להפסקת הצהריים מילאה את עבודות הבית ביעילות ובחסכנות. ממשמרת הצהריים חזרה רק בשעות הערב. הפרנסה שלי הוסיפה להיות לא בטוחה מאחר וכל אותה עת הייתי עובד זמני המועסק בכל פעם לתשעה חודשים. למרות הקשיים וחוסר הזמן, אני ושרה ניצלנו כל רגע פנוי בכדי להתקדם. אני לקחתי קורס להנהלת חשבונות במכון סבוראי, שבסופו הופנית לראיון עבודה בבנק לאומי.

בגיל 29, נחשבתי כבר "זקן" בשביל הדרישות של בנק לאומי, אך הודות לרושם הטוב שעשית בראיון ולעברית השגורה בפי החליטו בסוף לקבל אותי בכל זאת לעבודה. התקבלתי למשרת קופאי. תפקיד שדורש אחריות, משמעת וסובלנות שהתאימו מאוד לגילי ה'מופלג'. הסניף הראשון בו התחלתי את דרכי, היה הסניף הראשי ברחוב הרצל בתל אביב.

אם להודות על האמת, המשרה הראשונה שלי בבנק לא הייתה מלהיבה במיוחד. בנק לאומי באותם הימים היה הבנק המרכזי במקום בנק ישראל שנפתח מאוחר יותר. כבנק מרכזי, ריכוז בנק לאומי את כל הכספים והעודפים מכל הבנקים האחרים ועלינו הקופאים הוטלה המשימה לספור את הכסף טרם העברתו בהתאם לדרישות. היינו עשרה אנשים שמעבירים את היום במרתפי הבנק בספירת כספים. אני יכול להיזכר היום בחיוך, שבעת שאני הייתי סופר בידיש, היו עמיתיי לעבודה שעלו מעיראק סופרים בערבית. אכן, גם מרתפי בנק לאומי היו אז כור היתוך. סיכומו של דבר, בעבודה בבנק לאומי היו יתרונות כמו קביעות ותנאים מעולים, אבל אני ידעתי שברצוני להתקדם ולעשות חיל.

במלחמת סיני נלחמתי יחד עם גייסות השריון במתחם אבו עגילה ומייד לאחר סיומה ביקשתי לתרום לעשייה הציונית ולהעתיק את ביתי לעיר חדשה שנבנתה בישראל- אשדוד. ניסיון ההתיישבות באשדוד לא עלה יפה. בזמן שהחלו לבנות את ביתנו בעיר החדשה ביקשתי לעבור לעבוד בסניף בנק לאומי החדש שנבנה שם. שישה חודשים עבדתי בסניף ובחודשים אלו הבנתי שלא אוכל לגור בעיר הזו עם אשתי ובנינו אילן שזה עתה נולד.

את הבית שנבנה לבסוף באשדוד השכרנו לאחרים והתחלנו להתעניין בקניית דירה באזור המרכז. בינתיים העתקנו את ביתנו לדירה אחרת ברחוב מודיעין ברמת-גן. גם את הדירה הזו שכרנו בדמי מפתח, אבל היא הייתה חדישה יותר. מאחר וגם אני וגם שרה התפרנסנו יפה יכולנו לשדרג עוד את רמת החיים ולקנות את המכונית הראשונה שלנו- פיאט 600 שהקלה עלינו מאוד את החיים. בכל בוקר הייתי מסיע את שרה למקום העבודה, מחזיר אותה בערב ובסופי שבוע היינו נוסעים לטייל בארץ. בראשית שנות השישים עם

בן חדש, בית חדש ורכב חדש פתחנו פרק חדש בחיינו המשותפים. כמו כל פרק חדש, ידענו ירידות ועליות ושוב מצאנו נחמה בחברים ובני משפחה. הנהלת הבנק העבירה אותי חזרה למרכז לסניף שנמצא במלון "דן", אימה ואחותה של שרה עברו לגור בסמוך אלינו, וסייעו לנו בגידולו של אילן ובכל תחום אחר שנוקקנו לו. אחד הקשיים העיקריים שהתמודדתי איתם אז, היה לימודי האנגלית. העבודה במלון חייבה אותי ללמוד את השפה הזו ששליטתי בה הייתה חלקית. מה שהקל עליי את התמרונים בין מקום העבודה שלי, בית הספר ללימודי האנגלית והבית היה אותה פיאט 600 שקניתי אז.

בשנת 66', מכרנו לבסוף את הדירה באשדוד וקנינו בכסף שקיבלנו בעבורה דירה חדשה בגבעתיים. הדירה הזו הייתה שדרוג נוסף באיכות החיים שלנו. היא נבנתה על ידי ליפקין, קבלן ידוע באותה תקופה ובבניין הייתה אפשרות לתוספת של מעלית, חידוש לא קטן באותן השנים. שרה גם היא החלה ללמוד אנגלית באוניברסיטת בר אילן, לשם הלכה בכל יום לאחר שאילן הלך לגן. נוסף על לימודי האנגלית שקדה שרה על לימודי הנהלת חשבונות. לשם כך היא השתמשה בספרים הישנים שאיתם למדתי אני, אך לא היה בדבר זה בכדי להפריע לה והיא עשתה חיל בלימודיה וקיבלה תעודה.

השנה שלאחר מכן זימנה לנו הרפתקאות חדשות. ביוני 1967, פרצה מלחמת ששת הימים ואני נקראתי מיד ליחידת המילואים שלי. הוצבתי סמוך לגבול הירדני ולמרות שלא לקחתי חלק פעיל בלחימה, חשתי כי אנו נלחמים על הבית. תחושה זו לו הייתה רחוקה מן האמת כי החזית בתחילת המלחמה הייתה רחוקה רק קילומטרים ספורים מראש העין וכפר סירקין מקום מגוריה של בת דודתי צילה. המלחמה הסתיימה כעבור שישה ימים, לא מעט בזכות המבצע האדיר של חיל האוויר שהשמיד כמעט את כל הכוח האווירי של האויב בעודו על הקרקע.

לאחר כשבועיים שבתי הביתה. באוויר יכולנו לחוש את שמחת הניצחון והאופוריה שנלוותה לו, אך בכך לא היה די בכדי להפיג את האתגרים שאיתם נאלצנו להתמודד. קניית הדירה החדשה, הוצאות השוטפות על אילן הפעוט וההוצאות על החזקת הבית אילצו אותנו לנהל אורח חיים מחושב וצנוע. מצאתי לשרה עבודה

פרק י"א: בכל דור ודור משפחה ומשפחה מדינה ומדינה

השנים שבאו לאחר המלחמה הביאו עמן בשורות טובות לרוב. הארץ התמלאה בתיירים ואנחנו אירחנו לא מעט קרובי משפחה וחברים שהגיעו לבקר. בין התיירים שאירחנו היו גם הדודה מינייה ובנה ג'ורג'. באותו ביקור היא פגשה את צילה ובני משפחתה בכפר סירקין ואותנו שגרנו אז בגבעתיים. על אף שהדודה מינייה כבר הגיעה לגבורות, היא לא היססה לעלות אלינו לדירה בקומה השלישית בבניין בלי מעלית. בנינו אילן, שאז מלאו לו ארבע נאלץ לצעוק לה "פמייליח", שפירושו בידיש לאט. באותו ביקור שכר הבן שלה מכונית שברולט גדולה ואני נסעתי איתם בכל רחבי הארץ להראות להם הנופים שהם כל כך חיכו לראות ובהם גם את הערבה בה לחמתי רק כ תשע עשרה שנים קודם לכן.

בינתיים, אילן שגדל נכנס בראשית שנות השבעים לבית ספר יסודי ואנחנו השקענו בו כל טיפת זמן פנויה. שרה בילתה איתו כל יום, החל מהצהריים כשחזרה מהעבודה ועד לערב ובכל הזדמנות לקחנו אותו לטיולים וחופשות ככל שיכולנו להרשות לעצמנו. אני קודמתי בעבודה ומוניתי לנהל את סניף בנק לאומי במלון "שרתון". בכל מלון ישנו סניף קטן לשירות התיירים ותפקידי כמהל סניף היה לאפשר הפקדת שיקים, המרת מטבע, פירעון של המחאות נוסעים ואפילו למשוך השקעות. יחד איתי הייתה עוד פקידה משוויץ שהייתה אמונה על כל ענייני המחשוב שהיו אז בחיתוליהם. עיקר עבודתה היה להזין נתונים למחשב ואילו אני התעסקתי בעיקר עם התיירים.

לקראת מאי 1973 קיבלתי הודעה שתדה אחד מבניה של מינייה מתחתן עם אלמנה אמריקאית בשם קלייר והוא בן חמישים. הייתה זו הזדמנות נהדרת עבורי לנסוע ולבקר את משפחתי בארצות הברית. בגלל המצב הכלכלי והצורך להישאר עם אילן נסעתי בגפי, אך לא היה בכך כדי לפגום בהתרגשותי. החתונה הייתה מפגש מרגש של משפחה ענפה על כל זרועותיה משיקגו, ניו יורק וערים נוספות בארצות הברית. לאחר החתונה יצאתי לשרשרת ביקורים

אצל מכריי וקרוביי ברחבי אמריקה.

ראשון ביקרתי את דוקטור אלפרד סלומון, בנו של טיביע, פסיכיאטר במקצועו, שגר בשיקגו בגורד שחקים בקומה ה-21, עם נוף משגע לאגם משיגן. דוקטור סלומון אירח אותי בחדר נפרד ולרשותי עמד משרת שחור שליווה אותי ככל אשר נדרש. לאחר מכן ביקרתי את זהבה, אחותה של אסתר זינגר שאירחה אותי ואת אחי בשכונת חסן בכ בשנותינו הראשונות בארץ. אף על פי שגרו באזור מרוחק מאוד במדינת משיגן בעירה פיאוריה, הייתה זו הזדמנות חד פעמית לבקר אותם ולא יכולתי לפספס אותה. לאחר מכן, ביקרתי את אחד הלקוחות ששירתי בסניף הבנק במלון "שרתון", לוי היה שמו. הוא היה יהודי חם שביקר בארץ לאחר מלחמת ששת הימים, השקיע כסף רב ולימים עשה חיל בעסקים ומסחר ממקום מושבו בפילדלפיה. לאחר שביקרתי את לוי חזרתי לנוי יורק לפגוש חברים נוספים ובהם יהודה טייץ, חבר בבית"ר שסייע לנו תחת שם בדוי לעבור את הגבול מפולין לציכיה בדרכינו לארץ-ישראל. מאוחר יותר היגר לאמריקה בעקבות אחיו ועשה חיל בעסקי תיווך במסחר בין ארצות הברית ומדינות שונות בדרום אמריקה.

ראובן בביקור אצל הדודה מיניה, הארטפורד, קונטיקט-ארה"ב, 1973

את המסע שעשיתי בארצות הברית חתמתי לאחר כחודש ימים בביקור אצל הדודה מינייה שהיטיבה עמנו כל כך, דווקא הביקור הזה החזיר אותי כל כך הרבה שנים אחורה. לאחר הטכס כשביקרתי אצלה מרוגש מהמפגש עם כל קרובי המשפחה שלא ראיתי כל כך הרבה זמן, הבחינה דודה מינייה בכך שאני חסר מנוחה. מייד היא ניחשה את אשר אני מחפש. היא יצאה מהחדר וחזרה כעבור רגעים מספר כשהיא מניחה לפני ארגז ממלא בתמונות ואמרה: "בובליה זוח"- תחפש. זה לקח לי כמה דקות למצוא באחת התמונות את דמותו של אבא. אם לומר את האמת, לא הייתי מכיר אותו מהתמונה אבל הכיתוב ביידיש בגב התמונה הסגיר את זהותו של האיש שניבט אליי. זו הפעם הראשונה בה ראיתי את דמותו של אבא מאז עזבנו את ויליקה. כשעזבנו, לא היה זמן להתעכב על זיכרונות.

לאחר חודש היעדרות מהעבודה גיליתי שנעשו שינויים במערך הסניפים בבתי המלון בארץ ואני מצאתי את עצמי במשא ומתן עם הנהלת הבנק על תפקיד חדש. שוב, כמו תמיד מעז יצא מתוק, קיבלתי תפקיד של מורשה חתימה באחד הסניפים הסמוכים לביתי בעיר גבעתיים ובכך בא הקץ לנסיעות המייגעות לסניף "שרתון". בסניף הזה הוספתי לעבוד כשבע עשרה שנה עד ליציאתי לפנסיה. טלטלות נוספות פקדו אותי גם בתקופה הזו שבה כביכול הגעתי למנוחה ולנחלה. מספר חודשים לאחר ביקור פרצה מלחמת יום הכיפורים כבר לא הייתי צעיר כל כך ובכל זאת גויסתי עם היחידה להיות כוח עתודה. גם הפעם למזלי לא השתתפתי בקרבות, אבל ביליתי חודש שלם בהמתנה מורטת עצבים עד לסיומה של המלחמה. שלוש שנים לאחר מכן ב- 21.8.1976, חגגנו ברוב פאר והדר את בר המצווה של בנינו אילן. לאחר שעלה לתורה בבית הכנסת בגבעתיים בו נהגתי להתפלל בחגים וימים טובים. את חגיגות הבר-מצווה ערכנו באולם גדול בלב תל אביב בחברתם של בני משפחה רבים, מכרים וחברים מהארץ ומחו"ל. שנה לאחר מכן, ב- 1977 התארגנה קבוצת עובדים של הבנק לטיול בן חודש במזרח הרחוק. לאחר שקיבלנו את אישור המחנכת של אילן, קיבלנו את ההחלטה להצטרף להרפתקה שמסוגה עוד לא ידעתי באותה תקופה. המדינה הראשונה אותה ביקרנו הייתה יפאן, אך די היה בטיסה לבדה כדי להרחיב את הלב. כיוון שאי אפשר היה אז לטוס

במטוס שממריא מישראל דרך מדינות ערב, נאלצנו לעצור לתחנת ביניים באמסטרדם ומשם לקחת טיסה דרך חוג הקוטב הצפוני ועם עצירת ביניים באלסקה עד שהגענו ליעדינו.

חגיגת בר-המצווה של בננו אילן באולמי "טופז" תל אביב, 21.8.76

לאחר עשרה ימים ביפאן בהם נודע לנו שמנחם בגין, נסיד האופוזיציה, נבחר לעמוד בראש ממשלת ישראל, ביקרנו בהונג-קונג, סמוך מאוד לגבול עם סין שהייתה אז קומוניסטית בצורה קיצונית. מהונג-קונג המשכנו לסינגפור והפיליפינים, ומשם לתאילנד, נפאל והודו. הודו גם היא הייתה חוויה בפני עצמה. ראשית, משום שכל הזמן נאלצנו לעמוד על המשמר מפני כייסים ולהיזהר שלא לקחת טיסות פנימיות על אף המרחקים העצומים בשל בעיות הבטיחות עליהן שמענו. למרות כל אמצעי הזהירות שנקטנו, לאחר הביקור בטאגי מאהל חטפנו כולנו הרעלת קיבה רצינית בבית המלון באגרה, וחוונו בצורה כואבת את היותה של הודו מדינת עולם שלישי. מהודו המשכנו לכיוון, איראן. היה זה שנתיים בלבד לפני המהפכה האסלאמית ובכך היינו מאחורני הישראלים שביקרו במדינה הזו. את איראן עזבנו בדרכנו מערבה לתורכיה וזו הייתה חוויה בלתי רגילה.

ניתן לומר שרמת החיים שלנו כל הזמן במגמת עלייה. אילן המשיך בלימודיו בתיכון של אורט בגבעתיים במגמת אלקטרוניקה. שרה תמיד בילתה את שעות אחר-הצהריים בבית לדאוג שהכל מתנהל כשורה. בחלוף השנים החלפתי רכבים בתדירות גבוהה יותר, וכל המשפחה יצאה לטיולים בחופשות ובחגים. אילן שלנו, היה לבחור צעיר והתגייס לצבא לחיל האוויר, שם סיים בהצטיינות את בית הספר של חיל האוויר בחיפה והמשיך לשרת בחיל עוד מספר שנים לאחר מכן. ב- 1982, נרשמנו אני ושרה לטיול של טכנאים מחוף לחוף בארצות הברית, הייתה לי זו הפעם השנייה שביקרתי במדינה המדהימה הזו.

התחלנו בצפון מזרח המדינה באזור מפלי הניאגרה, דטרויט עד לסיאטל שם ערכנו סיור מודרך במפעלי בואינג. המשכנו לסאן פרנסיסקו ולפלורידה שם ביקרנו במתקני נאס"א. לאורך כל הביקור שילבנו ביקורי משפחה וסיימנו בניו יורק, בחתונתה של לואיז, הבת של ג'ורג' וגלאדיס.

כשחזרנו, החל כבר אילן לחזר אחרי טלי, שלימים שתהיה לאשתו. את טלי הכיר אילן בצופים ולאחר ששירתו בצבא וסיימו את לימודיהם האקדמאיים, אילן את לימודי הנדסאי המחשבים וטלי את לימודי הוראת האנגלית גמרו אומר להתחתן.

בחתונה של אילן בשנת 1986

בשונה מהחתונה הצנועה שלי ושל שרה ברוח הימים ההם, נישאו בני הזוג הצעירים ברוב פאר והדר, בגני "קאסא דסול" במושב גנים. לחתונה הגיעו אורחים רבים מאוד ובהם בני משפחה ומכרים מארצות הברית ומבנק לאומי. הזוג הצעיר קיבל דירה ובה שלושה חדרים ברעננה בהשתתפותן הכספית של שתי המשפחות. כולם נהנו מהסידור הזה בו הילדים גרים במרחק נסיעה קצרה מההורים ומדי שישי באו אילן וטלי לטעום מהמעדנים של שרה אשתי. ב- 1989 כשלוש שנים לאחר נישואיהם של אילן וטלי, נולד לבני- הזוג נכדנו הראשון ושמו דור.

כיום, עת מלאו לי שמונים וחמש, משרת נכדי דור בחיל המודיעין לאחר שסיים את לימודיו בתיכון בהצטיינות יתרה. באשר אליי, אני קבעתי שלאחר יציאתי לגמלאות איהנה מכל דבר שחשקתי בו בעבר. אחרי כל כך הרבה שנים של ישיבה ועבודה מול קהל התחלתי להתעמל ולשחות.

תמונה משפחתית של אילן ואשתו טלי וילדיו, משמאל לימין: דור, בן ועדי. רעננה, אחרי 20 שנה ב-2006.

ישראל שולמן

בנה של דודתי אסתר - ישראל שולמן, ברח יחד איתנו באותה רכבת שיצאה מוילייקה. אך בעת שחנתה הרכבת בעיר סמולנסק, הוא הצטרף למשפחה אחרת שירדה לפגוש את קרוביה שהתגוררו בעיר והתנתק מאיתנו.

מאחר והמלחמה הלכה והתקרבה גם לשם, ברחו שוב כולם לעיר צלבניסק שבסיביר. רק לקראת סוף המלחמה, הצלחנו טוביה ואני, ליצור קשר עם גיטל ודרכה התחדש גם הקשר עם ישראל שולמן. באותה העת, הוא היה כבר מגויס לצבא האדום ושירת עם כוחות הכיבוש הסובייטיים ברומניה והונגריה.

כשהשתחרר מהצבא, נעזר בכתובת ששלחנו לו, טוביה ואני, עוד לפני שחזרנו לפולין ב-1946, והגיע אל משפחת טאובר (אחותו של בוריס נורמן), ששבה לרוסטוב לאחר שברחה לקווקז עקב המאורעות. ב-1948 הוא נישא לביתם הבכורה - תמרה ונולד להם בן ושמו ליובה.

בשל המשטר הסובייטי, היינו בנתק מוחלט. לאחר שנים רבות, בהיותנו בארץ, נודע לי כי בשתי הזדמנויות שונות הוא היה יכול לצאת מרוסיה לפולין, אך עקב סירובה של אשתו, ילידת רוסיה, נשאר שם. רק אחרי קריסת המשטר הסובייטי ב-1989, הגיע לביקור בישראל והתארח כחודש שלם בביתנו. בביקור זה, לקחנו אותו לטיולים בכל רחבי הארץ. בלב כבד הוא חזר לרוסטוב, שם חלה מרוב צער וחרטה שלא הגשים את רצונו להתאחד עמנו כאן בארץ, ובשנות ה-90 נפטר.

לבנו, ליובה, נולדו שני ילדים - איגור ואלה. שניהם עלו לארץ עם אימם (שהתגרשה מאביהם ליובה), בעלייה הגדולה מרוסיה. ליובה עצמו נשאר עד היום ברוסטוב יחד עם אימו תמרה. הנכדה אלה, הביאה לישראל שולמן הסבא, נינה, ושמה אודליה. איגור, הנכד, שירת בצה"ל ולומד כעת באוניברסיטת אריאל. אני נמצא בקשר עם כל משפחתם בארץ וברוסטוב.

**הנכדים של ישראל שולמן: אלה, איגור ואודליה
הנינה, בביקור אצלנו, אפריל 2009.**

**בן דודי ישראל שולמן בזמן
שרותו בצבא האדום. ברקע
תמונת הבת דודה גיטל**

**תמונה משפחתית, מימין לשמאל: טלי ואילן נורמן, יוכבד וטוביה אחי,
תמרה וישראל שולמן - בן דודי מרוסטוב, אני ראובן נורמן, משה בן-
שם - בעלה של גיטל בת דודתי השנייה.**

האושר מלווה גם בצער. ב-2004, כחצי שנה לפני שנכנסנו לדיר
המוגן נתגלתה אצל אחי הצעיר מחלת הסרטן. לאחר ייסורים
שנמשכו כשנה הלך לעולמו ערב חג הפורים כשהוא מותיר מאחוריו
את יוכבד אשתו, את רותי ביתו ואת אבינועם בנו. שלוש פעמים

הביא עמו פורים בשורות. בפורים 1942 נספתה רשקה אימנו באקציה השנייה בוילייקה, רותי הבת הבכורה של טוביה שנקראה על שמה נולדה בפורים. ואילו עתה שוב הביא עמו החג בשורות וטוביה זכרו לברכה הלך לעולמו. באותה שנה ממש, הלך לעולמו גם יצחק נורמן ז"ל בן דודי מדרגה שנייה שנותר אחרון במשפחה ששמר באדיקות את כל חוקי התורה ומצוותיה וכבוד גדול ניתן לי, לכתוב אות אחת בספר התורה שנכתב על שמו ועל שם אשתו אסתר ז"ל.

מימין לשמאל: טוביה אחי, יותם ובן, הנכדים יוכבד אשתו

יושבים משמאל לימין: טוביה אחי, אשתו יוכבד, בן נכדם, תמר ביתה של רותי. עומדים משמאל לימין: אבי, שני ילדים חברים, רותי בתו של טוביה ובעלה חובב ונועה בתה של רותי.

יצחק ואסתר נורמן

ס"ד

לראובן היקר

תודה על השתתפותך
בכתיבת אות
עם סיום כתיבת
ספר התורה

לעילוי נשמת הורינו

ר' יצחק נחמן נורמן ז"ל
וסרת אסתר נורמן ז"ל

בכ"א שבט תשס"ו

משהו מיוחד ספר ישראל חקוק לעד
בלפיד האש של משפחתנו,
לדורי דורות.

ותודה כמובן גם לשרה!

בהערכה רבה

יוסי נורמן

כתיבת אות לזכרם

אחרית דבר: לא יוכל איש לדבר

כעת, כשאני כותב את זכרונות חיי במקום מגורינו במגדלי הים התיכון בכפר בסבא בקרבת מקום מגוריו של הבן אילן, יש לי ולשרה שלושה נכדים בריאים ויפים. לדור הנכד הראשון, נוספו בן ועדי. בן יסיים בשנה הבאה את התיכון ועדי בעוד כשלוש שנים, שניהם תלמידים מצטיינים ומעניקים לכולם הרבה נחת.

לא היה קל להגיע לפרק זה בסיפור חיי. סיפור שראשיתו בתופת באירופה ואובדן הוריי, המשכו בבריחה לברית המועצות, בחזרה לפולין ועלייה בלתי לגאלית לארץ-ישראל וסופו בבניין משפחה לתפארת. הצלחתי להגיע לכאן הודות לערכים ציוניים שעל ברכיהם גדלתי בבית הוריי, בבית התרבות ובתנועת בית"ר. כמובן, גם לשרה אשתי חלק גדול בבניין המשפחה הזו. שרה שגדלה בסביבה ובתרבות דומים לאלו שבהם גדלתי אני ושעמדה יחד איתי בכל הקשיים כאן בארץ, סייעה לי להגשים רבים מחלומותיי.

את המאמץ לכתוב את הספר אני משקיע לזכרם של כל בני משפחתי שהיו ואינם. לצערי נותרתי כמעט זכר יחיד למשפחה ענפה שברצוני להנציח. אינני מודאג מהשאלה אם מישוהו יקרא את הדברים הללו, אלא רק בכדי להזכיר את תמציתם של הדברים וזכרם של הנספים. את סיפור ההצלחה הזה אני יכול לספר היום הודות ליד המקרה, לחברים הטובים שליוו אותי ולתושייה הרבה שגיליתי במהלך השנים. הרי, החיים והמוות תלויים על בלימה, אין להתעלם מכל אלה שאבדו בדרך משום שבמידה רבה הייתי יכול להימנות עליהם.

כאות הוקרה לדודה מינייה- אחותה הצעירה של סבתי מצד אבי ריבה-דבורה ולמסירות שלה לבני משפחתה שהשאירה בעיר הולדתה סמורוגון ווילייקה ולקשר המתמיד והעזרה שהושיטה להם וגם לי ולאחי טוביה פה בארץ, אני מצרף את זיכרונותיה שהיא הדפיסה והכתיבה לביתה מאי לפני שהלכה לעולמה בשפה האנגלית במקור. אני רואה אותה כחלק בלתי נפרד מהמשפחה המאוחדת כולה...

